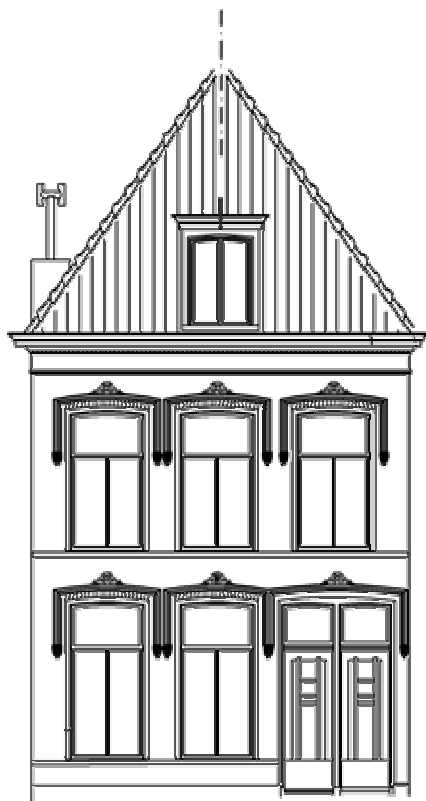

BOUWHISTORISCHE OPNAME

Grote Kerkstraat 57 Leeuwarden

APRIL 2013

Betreft:

**Bouwhistorische opname
Grote Kerkstraat 57
8911 EA Leeuwarden**

Opdrachtgever:

**Stichting Het Sint Anthony Gasthuis
Grote Kerkstraat 39
8911 EA Leeuwarden**

Onderzoek:

**Reitse de Vries Bouwhistorie
Friese Veldweg 17
8398 ET Blesdijke
T 06 48792898
Reitse de Vries**

Begeleiding:

**Adema Architecten
Vleesmarkt 7
9101 MH Dokkum
T 0519-295665
Siebe van Seijen**

Inhoud

Inleiding	3	3.4	Bouwdeel B: achterbouw	27
		3.4.1	Exterieur	27
		3.4.2	Constructie	27
Objectgegevens	4		<i>Draagconstructie</i>	
		3.4.3	Interieurafwerking	27
			<i>Begane grond</i>	
			<i>Verdieping</i>	
1. Samenvatting	5			
1.1	Samenvatting bouwhistorie			
1.2	Samenvatting waardestelling en aanbeveling	3.5	Bouwdeel C: Lab Cohen	29
1.3	Samenvatting archiefonderzoek	3.5.1	Exterieur	29
		3.5.2	Constructie	30
			<i>Draagconstructie</i>	
2. Stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis	7	3.5.3	Interieurafwerking	31
			<i>Begane grond</i>	
			<i>Verdieping</i>	
3. Bouwhistorische beschrijving	10			
3.1	Situering	4. Waardestelling		35
3.2	Bouwmassa/structuur	4.1	Uitgangspunten	35
3.3	Bouwdeel A: hoofdpand	4.2	Exterieur	35
3.3.1	Exterieur	4.3	Constructie en interieur	36
3.3.2	Constructie	4.4	Waarderingsplattengronden	37
	<i>Draagconstructie</i>		<i>Begane grond</i>	
	<i>Kapconstructie</i>		<i>Verdieping</i>	
3.3.3	Interieurafwerking		<i>Zolder</i>	
	<i>Kelder</i>	4.5	Waarderingscriteria	40
	<i>Begane grond</i>			
	<i>Verdieping</i>	5. Aanbeveling		41
	<i>Zolder</i>			

Inleiding

Stichting Het Sint Anthony Gasthuis is voornemens zeven panden aan de Grote Kerkstraat (nummers 47, 49, 51, 55, 57 en 59) in Leeuwarden een nieuwe invulling te geven door de panden geschikt te maken voor huisvesting van senioren. Bovendien zullen de panden gerestaureerd worden. De restauratie zal begeleid worden door Adema Architecten uit Dokkum.

Alvorens tot de definitieve planvorming wordt overgegaan, zal eerst voor elk pand een bouwhistorische opname worden uitgevoerd.

Deze opname maakt deel uit van het bouwhistorisch onderzoek van de volgende monumenten: Grote Kerkstraat 47, 49, 51, 53, 55 en 57. Grote Kerkstraat 59 is geen rijks- of gemeentelijk monument en valt buiten dit onderzoek.

Een van de belangrijkste doelen van bouwhistorisch onderzoek is het vastleggen van de bouw- en verbouwen geschiedenis van verschillende gebouwde objecten. Aan de hand van gevelaanzichten, de constructie, de indeling, de interieurafwerking, archiefonderzoek en oude kaarten, tekeningen en foto's wordt getracht de bouwgeschiedenis zo nauwkeurig mogelijk te reconstrueren. Hiermee wordt een overzicht verkregen van de monumentale waarden van het onderzochte object. De toekomstige plannen zullen getoetst worden aan deze bouwhistorische opname. Sloop van waardevolle elementen kan op deze manier voorkomen worden.

Bovendien zal dit onderzoek de kennis over de bouw- en ontwikkelingsgeschiedenis van de binnenstad van Leeuwarden vergroten. Het onderzoek staat in dit specifieke geval ten dienste van de definitieve planvorming en de aanvraag van een omgevingsvergunning.

Voordat daadwerkelijk op de bouwhistorie van het pand wordt ingegaan volgt eerst een samenvatting van dit rapport en een stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis van het gebied waarin de onderzochte panden zich bevinden

De bouwhistorische beschrijving wordt als volgt behandeld: allereerst wordt de situering beschreven en daarna de bouwmassa/structuur van het pand. Zo wordt een goed overzicht verkregen van de plaats van het object en van de verschillende bouwdelen. Vervolgens wordt het exterieur beschreven aan de hand van alle gevelaanzichten. Hierna komt de constructie aan bod en ten slotte de afwerking van het interieur.

Bij de waardestelling wordt het object gewaardeerd aan de hand van waarderingsplattengronden. Per bouwlaag zullen hoge monumentwaarden, positieve monumentwaarden en indifferente waarden van alle bouwonderdelen worden aangegeven. Ook zullen contextuele, interne, ensemble-, architectuurhistorische, bouwhistorische en eventuele historische en gebruikshistorische waarden getoetst worden op gaafheid en zeldzaamheid.

Ten slotte worden er aanbevelingen gedaan voor nader onderzoek.

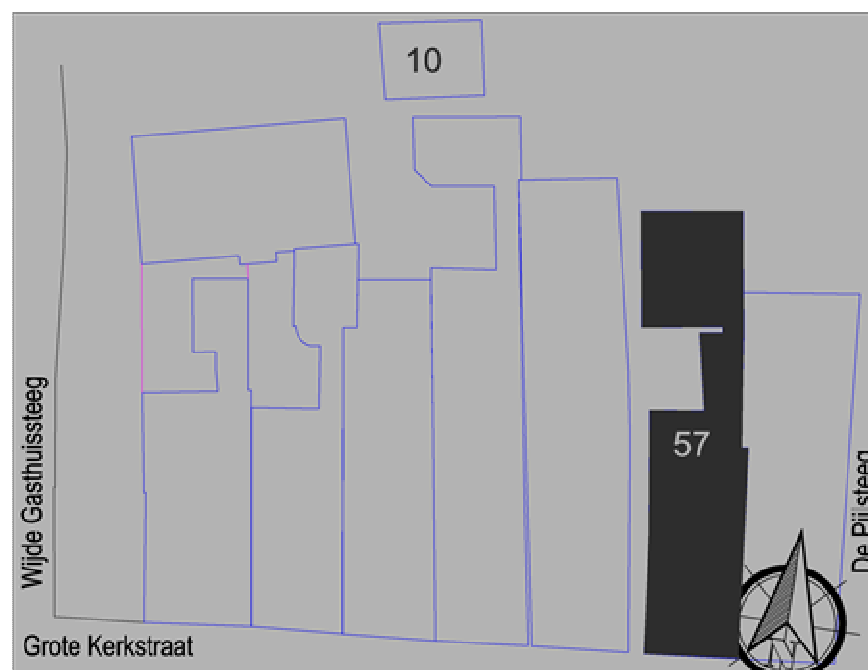
In dit onderzoek is gebruikgemaakt van het *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, H.P. Oly (d.d. 25 februari 2013) en de *Quickscan Grote Kerkstraat Leeuwarden: Sint Anthony Gasthuis*, Adema Architecten (d.d. 29-06-2010). Tevens zijn de archieven van de gemeentelijke Monumentenzorg geraadpleegd.

R. de Vries, april 2013

Objectgegevens

Adres:	Grote Kerkstraat 57 8911 EA Leeuwarden
Monumentnummer:	Gemeentelijk monument 239
Redengevende omschrijving:	Het huis is van algemeen belang vanwege de cultuurhistorische waarde, de ensemblewaarde, de architectuurhistorische waarde en de bouwhistorische waarde. - Het herenhuis heeft cultuurhistorische waarde als een bijzondere uitdrukking van een ontwikkeling van burgerwoningen in de historische kern van Leeuwarden. - Het pand is van architectuurhistorisch belang vanwege de voor de bouwtijd karakteristieke vormgeving, materiaalgebruik en detaillering. - Het pand heeft ensemblewaarde als een goed bewaard gebleven onderdeel van een gesloten, binnenstedelijke gevelwand met panden, waarmee het een sterke visuele en functionele relatie heeft. - Het pand heeft bouwhistorische waarde vanwege de hoge ouderdom en de zichtbare aanwezigheid van bouwsporen uit verschillende fasen van de bouw- en ontwikkelingsgeschiedenis. - Het huis is tevens van belang vanwege de herkenbaarheid en de ruime mate van gaafheid van het exterieur en delen van het interieur.
Kadastrale gegevens:	sectie C, no. 2419 en 2418
Archiefgegevens:	G 137; C 172; C 156 (deels)

Kaart:

1. Samenvatting

1.1 Samenvatting bouwhistorie

Grote Kerkstraat 57 bestaat uit drie verschillende bouwdelen en uit veel verschillende bouwfasen.

Het voormalige voorhuis uit de 16^e eeuw met kelder is gebouwd op een middeleeuwse fundering. Het achterhuis is vermoedelijk in de vroege 17^e eeuw al aangebouwd. In de 18^e en 19^e eeuw zijn er vele aanpassingen en herstellingen gedaan aan de gevels van dit achterhuis.

De indeling op de begane grond van het hoofdpand met langsgang dateert vermoedelijk al uit de 17^e eeuw. De samengestelde kapconstructie is waarschijnlijk gemaakt van hergebruikte onderdelen uit de 16^e en 17^e eeuw. De voorgevel is omstreeks 1885 geplaatst en vermoedelijk is toen ook het interieur grondig verbouwd. De voorkamer en de achterkamer op de begane grond zijn hier voorbeelden van.

Veel deuren, kozijnen en lijsten (waaronder enkele in verschillende Lodewijkstijlen) zijn waarschijnlijk deels van elders afkomstig en hier herplaatst tijdens een restauratie van 1981. Sommige deuren kunnen wel hebben behoord tot een hier aanwezig geweest interieur uit het begin van de 18^e eeuw.

De achterbouw dateert waarschijnlijk uit de late 19^e eeuw, mogelijk op de plaats van een 17^e-eeuwse voorganger.

Het Lab Cohen heeft een casco uit de 16^e eeuw, een voorgevel uit de 17^e eeuw, die mogelijk in de 19^e eeuw is aangepast. In het interieur zijn nog elementen uit de 16^e, 19^e en 20^e eeuw terug te vinden. Vanaf 1958 werd het pand verbouwd ten behoeve van een laboratorium.

1.2 Samenvatting waardestelling en aanbeveling

Hoge monumentwaarden worden toegekend aan alle buitengevels van alle bouwdelen. De gehele bouwmassa is dus van groot belang. De kap van het hoofdpand krijgt gezien de vorm en de ouderdom ook een hoge monumentwaarde.

De recente inrichtingen van de restauratie van 1981 hebben een indifferente monumentwaarde, maar dit is uit voorzorg niet overal in de plattegronden weergegeven, aangezien de kans groot is dat op sommige plekken oude interieuronderdelen hierachter tevoorschijn zullen komen.

Alle oude deuren worden positief gewaardeerd, ook de mogelijk herplaatste deuren uit de 18^e eeuw.

Herkenbare inrichtingen uit de tijd van het laboratorium worden positief gewaardeerd.

De belangrijkste aanbeveling is dat zichtbare onderdelen met hoge monumentwaarden gekoesterd moeten worden. Maar vooral zullen bij de toekomstige verbouwing verlaagde plafonds, voorzetwanden en andere recente betimmeringen voorzichtig verwijderd moeten worden. Verdergaand bouwhistorisch onderzoek zal dan mogelijk worden en wordt ook zeker aanbevolen om het beeld completer te maken.

1.3 Samenvatting archiefonderzoek

Hieronder volgt een beknopt chronologisch overzicht van de bouwgerelateerde onderzoeksresultaten van dhr. H.P. Oly: *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*

<p>1581 Eerste vermelding</p> <p>1597 Verkoopwaarde: 700 gulden</p> <p>1646 Verkoopwaarde: 1470 gulden
Transportakte:
- huis en loods
- plaats
- achterkamer achter het huis</p> <p>1686 Verkoopwaarde: 1750 gulden
Transportakte:
- ruim voorhuis
- zijkamer
- peijcamer [voorkamer met winkel en pui]
- kelder
- plaats
- keuken
- put, bak en secreteet
- paardestal
- aparte kamer staande achter de keuken</p> <p>1720 Verkoopwaarde: 2940 gulden
Beschrijving: stalling en achterhuis</p> <p>1743 Verkoopwaarde: 3800 gulden
Beschrijving: huizinge, stallinge en wagenhuis</p> | <p>1842 Verkoopwaarde: 2539 gulden
Beschrijving aparte kamer achter de keuken [Lab Cohen?]:
- achter de plaats een kamer met twee ramen, uitziende op de plaats
- vuurhaard met staande en liggende plaat
- drie kasten
- een bergplaats met privé</p> <p>1938 Scheiding voorhuis en aparte kamer achter de keuken</p> <p>1956 Laboratorium Cohen</p> |
|---|--|

2. Stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis

Het bouwblok waarbinnen de zes onderzochte panden zich bevinden ligt op de noordwestflank van de Nijehoveterp. Pas in de late middeleeuwen werden op deze blokken huiserven uitgegeven. Het bouwblok grenst aan twee straten die zeker vanaf het begin van het tweede millennium een belangrijke verkeersfunctie in de nederzetting vervulden. De Pijlsteeg vormde een onderdeel van de noord-zuidroute die de Wirdumerdijk met de landweg (het huidige Jelsumerbinnenpad) naar noordelijk Friesland verbond, terwijl de Grote Kerkstraat de terpen aan weerszijden van de Ee aansloot op Oldehove, waar de belangrijkste parochiekerk stond, de Sint-Vitus. Het blok moet al vroeg stedelijke bebouwing hebben gekend, want het kwam binnen de eerste stadsgracht, die rond 1300 al bestond, te liggen.

Na de aanleg van de tweede stadsgracht aan het eind van de zestiende eeuw, verloor de Pijlsteeg haar belangrijke verkeersfunctie, aangezien de landweg van en naar noordelijk Friesland, via de Hoeksterpoort een aansluiting kreeg op de Voorstreek. Het economisch centrum verplaatste zich van de Hoogstraten naar de Brol en Voorstreek. Ook de Oude stadsgracht, noordelijk van het Perkswaltje, speelde vanaf dat moment enkel een rol als verkeersader van secundair belang. Vanaf dat moment zal de bebouwing in deze omgeving zich vooral op de Grote Kerkstraat georiënteerd hebben. Dat deze weg, als een van de eersten van Leeuwarden, de kwalificatie 'straat' (d.w.z. verharde weg) kreeg, wijst indirect op het belang ervan.¹

Hoewel zeer schematisch weergegeven, is het bouwblok al te zien op de kaart van Jacob van Deventer (ca. 1560). De Grote Kerkstraat, het huidige Perkswaltje (aan de voormalige gracht), de Wijde Gasthuissteeg en de Pijlsteeg zijn duidelijk te herkennen. Op deze kaart wordt geen onderscheid gemaakt tussen straatbreedtes: alle straten worden even breed getekend. Zodoende zijn de Naauwe Gasthuissteeg en de dwarsverbinding met de Wijde Gasthuissteeg veel breder weergegeven dan ze waarschijnlijk zijn geweest. Gezien de aanwezigheid van stegen werd een geconcentreerde bebouwing van dit gebied mogelijk. Behalve de kerken, werden afzonderlijke panden in deze tijd nog niet getekend.

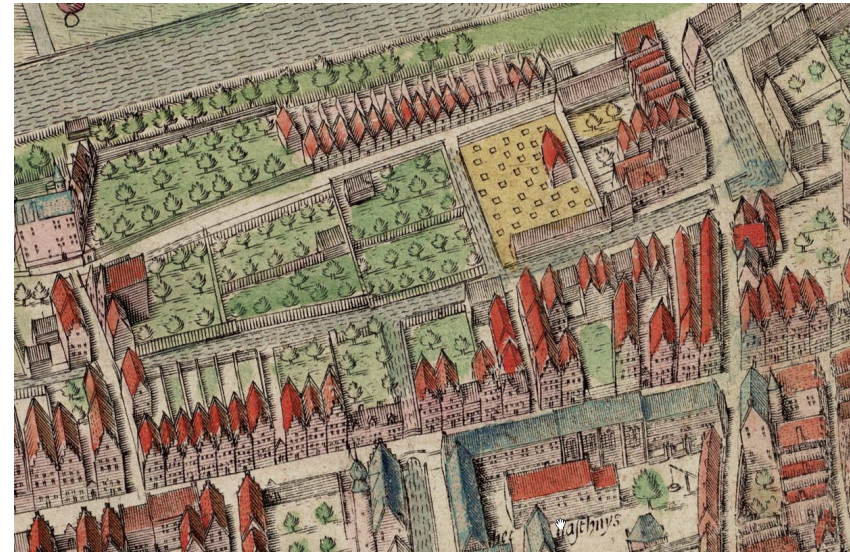
Kaart Jacob van Deventer, ca. 1560

Op een axonometrische projectie van Johannes Sems en Pieter Bast (1603) zijn individuele panden al veel beter te onderscheiden. De drie stegen zijn nog steeds aanwezig en hebben aaneengesloten gevelwanden met diepe langspanden, op een open plaats aan de Naauwe Gasthuissteeg na. Op de kaart staan tussen de Wijde Gasthuissteeg en de Pijlsteeg zes huizen afgebeeld, een niet bebouwd perceel ter plaatse van het huidige nummer 49 en een poort tussen het derde en vierde pand vanaf de Wijde Gasthuissteeg. De onbebouwde kavel is van de straat afgesloten door een schutting of muur en heeft een gerende vorm: de voorkant is smaller dan de achterkant. Oostelijk daarvan staat een gebouw dat ongeveer twee keer zo diep is als de andere panden aan de Grote Kerkstraat, het heeft geen ingang aan de straat, maar aan de oostzijde loopt een steeg die met een poort van de straat is afgescheiden. Kennelijk bevond de ingang zich aan de

¹ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 2

lange oostzijde, een situatie die ook bij andere panden aan de Grote Kerkstraat voorkwam en die een efficiënt gebruik van een diep pand mogelijk maakte door de verkeersruimte te minimaliseren. Vermoedelijk was dit in de late middeleeuwen het belangrijkste gebouw van het blok en het is waarschijnlijk dat bij de inrichting van de rest van het gebied van dit bouwwerk is uitgegaan. De kavel westelijk ervan zal onbebouwd gebleven zijn omdat het diepe pand ook ramen in de westgevel had; de steeg met toegang aan de oostzijde maakte ramen aan die kant mogelijk. Uit archiefonderzoek blijkt dat het hier gaat om de voormalige Latijnse school.² Vermoedelijk is de voormalige Latijnse school gesloopt vóór 1630. Deze voormalige Latijnse school en de open plaatsen ernaast komen op een plek in het bouwblok voor die totaal niet overeenkomt met de situatie zoals die zich nu voordoet. De onbebouwde kavel ten oosten is nu Grote Kerkstraat 49 en de voormalige Latijnse school staat precies over het midden van de twee percelen van de huidige Grote Kerkstraat 51 en 53. Bovendien is de voormalige Digte Gasthuissteeg ten oosten van dit pand alleen nog maar voor een deel aanwezig aan de noordzijde van dit bouwblok, bereikbaar vanaf het Perkswaltje. De sloop gaf aanleiding voor een nieuwe kavelindeling binnen het bouwblok. De voormalige Latijnse school met binnentuin maakte plaats voor de percelen van Grote Kerkstraat 49, 51 en 53.

² Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 2 en 3: Al voor het midden van de zestiende eeuw wordt de locatie van huizen in de directe omgeving aangeduid als "bij de grote school", "achter de grote school" en dergelijke. In 1601 wordt bijvoorbeeld als naastligger ten westen van nummer 55 opgegeven: "die grote schoole aldaer benevens den inganck vandien". Vanaf 1628 raakten benamingen als "bij de oude school" en "achter de oude school" in zwang: de Latijnse school had in 1624 een nieuw onderkomen op de hoek van de Bagijnestraat en Bollemanssteeg gekregen. Op grond van archiefstukken mag worden aangenomen dat enige jaren later ter plaatse van het gebouw en het open terrein westelijk ervan nieuwe huizen zijn gebouwd. Bij welk pand de steeg ten oosten van het schoolgebouw is getrokken, kon niet uit archiefstukken worden afgeleid.

Axonometrische projectie Johannes Sems en Pieter Bast, 1603

Kadastrale minuut 1832

Vermoedelijk is tot de Vestingwet van 1874 het gebied steeds verder dichtgegroeid, omdat de bevolking groeide, maar buiten de stadsmuren niet mocht worden gebouwd.

Op de kadastrale kaart van 1832 is de fijnmazige stegenstructuur aangegeven. Het bouwblok telt meer dan 40 eenkamerwoningen en 15 huizen. Vanaf 1857 kocht het 'Sint Antoon' veel panden en terreinen aan de noordzijde van de Grote Kerkstraat en in 1865 bouwde het Sint Anthony Gasthuis zijn nieuwe complex aan de noordzijde van het Perkswaltje. De oude gracht werd gedempt en aan de zuidzijde van het Perkswaltje kwamen woningen voor het personeel en werd een weeshuis gebouwd. Hiervoor werden langzamerhand bijna alle eenkamerwoningen aangekocht en vervangen door nieuwbouw. Op een kaart van 1876 is deze schaalvergroting duidelijk te zien.³

Maar wat vooral opvalt is het ontbreken van Grote Kerkstraat 45. Dit pand moet tussen 1843 en 1876 gesloopt zijn, aangezien het op een kaart van 1843 nog getekend stond.

In 1928 werd de Nauwe Gasthuissteeg afgesloten en een tuin gemaakt aan de Pijlsteeg voor de uitbreiding en de nodige lucht en ruimte van een ziekenhuisje. Ook werden nog eens 11 eenkamerwoningen gesloopt.

In 1937 volgt nog een ingreep in het bouwblok: het ketelhuis wordt gebouwd aan de Wijde Gasthuissteeg, op het achterste deel van de erven van Grote Kerkstraat 45, 47 en 49.

Vanaf de jaren '70 van de twintigste eeuw wordt het binnenterrein weer zo goed als volgebouwd ten behoeve van de uitbreiding van een sauna, die huis hield in de panden van Grote Kerkstraat 51, 53 en 55.

Wijkkaart 1876

³ Adema Architecten, Quickscan Grote Kerkstraat Leeuwarden: Sint Anthony Gasthuis, 29-06-2010, p. 6 en 7.

3. Bouwhistorische beschrijving

3.1 Situering

Het bouwblok waarbinnen de zes bouwhistorisch onderzochte panden zich bevinden ligt in het noorden van de oude binnenstad van Leeuwarden. Ten zuiden van het bouwblok loopt de Grote Kerkstraat en ten noorden het Perkswaltje. Ten westen wordt het begrensd door de Wijde Gasthuissteeg en ten oosten door de Pijlsteeg.

Vanaf de hogere zuidkant gezien lopen de percelen naar het noorden toe af. In de Pijlsteeg is goed het niveauverschil te zien.

Grote Kerkstraat 57 is het pand direct ten oosten van de Naauwe Gasthuissteeg.

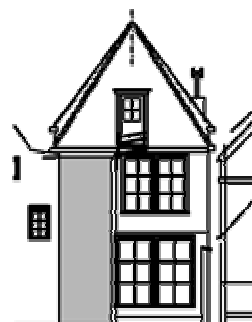
De kavel van Grote Kerkstraat 57 is smal en diep. Het perceel heeft een gerende vorm: de voorkant is smaller dan de achterkant. De noordoosthoek van de kavel is ingesnoerd voor de kavel met open plaats ten noorden van Pijlsteeg 11. Op het zuidelijke deel van de kavel bevindt zich het hoofdpand. De westelijke zijgevel en de achtergevel zijn goed zichtbaar vanuit de steeg en de binnenplaats.

De achterbouw is gesitueerd op het middendeel van de kavel, aan de oostkant naast een open plaats met tuinmuur.

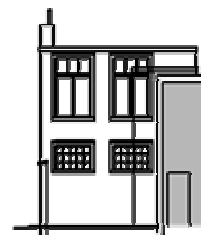
Het Lab Cohen neemt het noordelijke deel van de kavel in beslag. Alle gevels zijn goed zichtbaar. De noordgevel wordt wel voor een groot deel aan het zicht onttrokken door de bebouwing van het Perkswaltje of van de Pijlsteeg.

Gevelaanzicht zuid Bouwdeel A (midden)

Bouwdeel A
Achtergevel noord

Voorgevel zuid
Bouwdeel C

Bouwdeel C

Bouwdeel B

Bouwdeel A

3.2 Bouwmassa / structuur

Grote Kerkstraat 57 betreft een hoofdpand met voorhuis en achterhuis en daarachter nog twee bouwdeelen.

Het 16^e-eeuwse hoofdpand heeft een archetypische indeling van een Fries stadshuis uit die tijd: een voorhuis met zijkamer / voorkamer, een zone met bedsteden, spijskamertje / binnenkamer, kelder en trap en een achterkamer met gang. Een mogelijke keuken in de tuin (bouwdeel B) past eveneens bij een dergelijke opzet.

Het hoofdpand (bouwdeel A) is opgetrokken vanuit een rechthoekige plattegrond onder een samengesteld schilddak. De eerste twee meter (vanaf de straat) is hoger opgetrokken dan de rest, waardoor het schilddak hier een flauwere dakhelling krijgt.

Het bouwdeel heeft een begane grond, verdieping en een zolder. Het middendeel (of achterste deel van het voorhuis) is onderkelderd. Net als de andere panden van het bouwblok valt aan de voorgevel af te lezen dat het twee bouwlagen heeft, waarvan de verdieping drie traveeën telt. Alle panden hebben eveneens voorschildren met een kajuit.

Bouwdeel B is het middendeel met gerende plattegrond, die de lijn van het perceel volgt. Het bouwdeel heeft twee bouwlagen en een plat dak en is een stuk smaller dan het hoofdpand. De noordwesthoek van het pand is ingesnoerd en de noordoosthoek steekt juist verder uit, nog voorbij het laatste bouwdeel.

Bouwdeel C is een gebouw aan de noordzijde van het perceel en heeft een nagenoeg vierkante plattegrond. Het bouwdeel heeft twee bouwlagen en een plat dak en beslaat de hele breedte van de kavel.

3.3 Bouwdeel A: hoofdpand

Voor een duidelijk overzicht worden bij onderstaande beschrijving de verschillende bouwdelen afzonderlijk besproken. Per bouwdeel worden achtereenvolgens het exterieur, de constructie en het interieur besproken. Bij de beschrijving van de bouwdelen is gekozen om een en ander aan te geven met windrichtingen. Afzonderlijke onderdelen worden beschreven van links naar rechts.

Als bij de vermelding van bijvoorbeeld deuren of kozijnen niet gesproken wordt over profileringen of andere historische details, mag aangenomen worden dat het om recente invullingen gaat. Met recent wordt de periode van de afgelopen 50 jaar bedoeld.

Voor alle plattegronden wordt verwezen naar hoofdstuk 4: Waardestelling.

3.3.1 Extérieur

Voorgevel zuid

De lijstgevel telt twee bouwlagen, beide met drie traveeën. Boven de kroonlijst is het voorschild met kajuit te zien.

De gehele voorgevel dateert uit één bouwtijd: de late 19e eeuw, mogelijk rond 1885. De gevel is opgemetseld met een bruine verblendsteen in kruisverband en is gevoegd met een dunne snijvoeg. 10-lagenmaat: 610 mm (strek: 215; kop: 105; dikte: 55).

Alle gevelopeningen met getoogde bovendorpels onder rollagen met getrokken profiellijsten met kuif en consoles zijn met drieklezoren in verband opgemetseld en behoren dus tot de gevelindeling van de late 19^e eeuw in eclectische stijl.

Onderlangs loopt een gepleisterde plint.

Het dubbele deurkozijn heeft kwartbolle profileringen, drie hardstenen neuten en twee hardstenen dorpels. De kalven zijn licht geprofileerd en beide bovenlichten zijn getoogd. De deuren dateren uit de jaren dertig van de twintigste eeuw, maar de onderste panelen zijn recent afgetimmerd. De twee raamkozijnen hebben driekwartbolle profileringen en samen een doorlopende houten lekdorpel als een soort cordonlijst.

De drie kozijnen van de verdieping zijn vergelijkbaar met de raamkozijnen van de begane grond. De doorlopende houten lekdorpel vormt een cordonlijst.

Het tweede penant vanaf links is een kop smaller dan de andere drie penanten. Hieraan kan men zien dat met de inpassing van de 19^e-eeuwse gevel met het achterliggende casco, dat veel ouder is, rekening moest worden gehouden. Ook aan de tand en verticale bouwnaad in de oostelijke zijgevel is te zien dat de voorgevel er later voor is gezet.

Het hoofdgestel bestaat uit een lichtgeprofileerde architraaf, een blind fries en een houten bakgoot als sterk overkragende kroonlijst met tandlijst eronder.

Het voorschild is bedekt met rechtsdekkende zwart geglazuurde Oudhollandse dakpannen. De kajuit, met overkragende daklijst van een plat dak, heeft een kozijn met tweelicht en driekwartbolle profileringen en is geheel nieuw gemaakt. Waarschijnlijk wel een reconstructie naar laat 19^e-eeuws voorbeeld. Midden boven het getoogde kozijn is een gebogen hysstang gemonteerd.

Zijgevel west

Vanuit de steeg zijn in de gevel van het hoofdpand maar liefst tien verschillende bouwfasen te onderscheiden. Ze worden van elkaar gescheiden door verticale bloktanden en staande tanden en horizontale bouwnaden in het metselwerk. De bouwfasen zijn genummerd en schematisch weergegeven in een gevelaanzicht op de volgende pagina.

Bouwfase I: onderlangs het voorhuis loopt net boven het maaiveld een horizontale band van ongeveer een halve meter hoog, opgemetseld met Friese geeltjes in kruisverband. Mogelijk betreft deze laag funderingsherstel.

Bouwfase II: ook onderlangs het voorhuis zitten boven de laag geeltjes tien lagen metselwerk in kloostermoppen. De 10-lagenmaat bedraagt 720 mm (strek 230-270; kop 120-130; dikte 60-65). Mogelijk is dit nog gevelwerk van een middeleeuwse voorloper.

Bouwfase III: het metselwerk van het voorhuis bestaat uit Friese geeltjes en rode baksteen in kruisverband, platvol gevoegd met resten van een dagstreep. De 10-lagenmaat bedraagt 460 mm (strek 170-185; kop 80-90; dikte 35-40). Waarschijnlijk is dit voorhuis in de vroege 16^e eeuw gebouwd op een oudere fundering. In het opgaande gevelwerk is een groot rank anker van de balklaag tussen begane grond en verdieping te zien en zijn zeven ankers (met twee zichtbare balkkoppen) van de balklaag tussen verdieping en zolder te onderscheiden.

Bouwfase IV: Het achterste geveldeel van het voorhuis wordt als aparte bouwfase beschreven, aangezien het door een bloktand gescheiden wordt van het voorste deel, omdat de band met kloostermoppen links van het keldervenster ontbreekt en omdat er gevelopeningen uit verschillende perioden zijn ingepast. Vermoedelijk is het smalle muurdeel links onderin (10-lagenmaat: 440 mm) opnieuw opgemetseld toen het achterhuis werd gebouwd.

Drie ankers onderin behoren bij de opkamer boven de kelder, drie ankers bij de verdieping en twee ankers bij de zolder. Het is de enige bouwfase van de westelijke zijgevel met gevelopeningen. Het onderste kozijn is een voormalige keldertoegang met luikspinning. Het kozijn heeft verschillende profileringen (herstelwerkzaamheden), toognagels en een houten dorpel en is in verband ingemetseld. Het betreft dus een oorspronkelijke gevelopening. Het voormalige schuifkozijn (met nieuw raamhout) van de opkamer heeft ojiefprofileringen, toognagels en een houten dorpel en is niet in verband ingemetseld. Vermoedelijk is dit kozijn in de 18^e eeuw ingepast. Het kozijn op de verdieping heeft een kwartbolle profilering en is ook niet in verband ingemetseld. Gezien de profilering is dit mogelijk in dezelfde tijd gebeurd als de bouw van de voorgevel.

Het voorhuis wordt van het achterhuis gescheiden door een bloktand over de begane grond en een verticale bouwnaad over de verdieping.

Bouwfase V: het achterhuis is vermoedelijk in het begin van de 17^e eeuw gebouwd. Op de kaart van Bast en Sems (1603) is te zien dat het pand minder diep is dan Grote Kerkstraat 55. Op de kaart van Feddes (1622) en de kaarten daarna is te zien dat Grote Kerkstraat 57 juist dieper is dan haar westelijke belender. Het is opgemetseld met een bruinrode baksteen in kruisverband en platvol gevoegd met resten van een dagstreep. De 10-lagenmaat bedraagt 510 mm (strek 195; kop 90-95; dikte 45). De hoek met de achtergevel heeft bovenin een bloktand. Dit duidt op een jongere achtergevel.

Bouwfase VI: het metselwerk van het achterhuis heeft een horizontale bouwnaad, waardoor begane grond en verdieping van elkaar worden gescheiden. Het rechter deel van de verdieping bestaat uit zwartgeblakerde baksteen. Twee grote ranke ankers behoren bij de balklaag tussen begane grond en verdieping. Het andere anker hoort bij de zolder.

Bouwfase VII: het meest linker deel van de verdieping van het achterhuis is opgemetseld met rode baksteen en wordt door een staande tand gescheiden van het voorste deel. Twee ankers horen bij de verdieping en drie ankers bij de zolder. Mogelijk betreft dit achterste deel van het

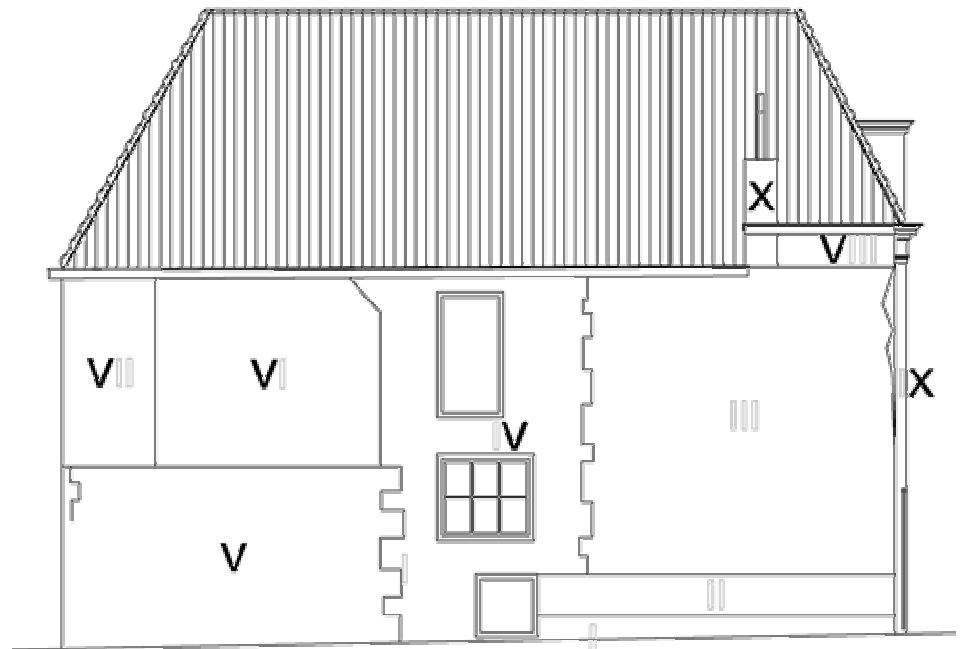
achterhuis herstelwerkzaamheden uit de 19^e eeuw, toen vermoedelijk ook de bovenverdieping van de achtergevel opnieuw werd opgemetseld.

Bouwfase VIII: deze bouwfase bovenin het voorhuis dateert vermoedelijk uit de 18^e eeuw, toen de borstwering werd verhoogd voor de totstandkoming van de lijstgevel.

Bouwfase IX: de zijkant van de voorgevel is in verband gebracht met het achterliggende casco door een tand in rode baksteen. Dit is gebeurd in de late 19^e eeuw.

Bouwfase X: de schoorsteen is vermoedelijk opnieuw opgemetseld in halfsteens verband met Friese geeltjes en een dikke voeg.

Het gehele dakvlak is bedekt met rechtsdekkende blauw gesmoorde Oudhollandse dakpannen. Onderlangs is een nieuwe bakgoot gemaakt op eenvoudige nieuwe klossen.

Zijgevel oost: schematische weergave met tien bouwfasen

Zijgevel oost

Deze gevel wordt bijna geheel aan het zicht onttrokken door de bebouwing van Grote Kerkstraat 59. Deze belendende bebouwing is echter lager, waardoor de gepleisterde borstwering wel zichtbaar is. De eerste twee meter (vanaf de straat) is hoger dan het achterste deel. Door een dergelijke leugenaar kreeg het pand een veel statiger aanzien. In het voorste deel is aan de twee ankers te zien dat de balklaag lager is geplaatst dan de verhoogde lijstgevel doet vermoeden. De ankers in het achterste geveldeel lopen in dezelfde lijn. Het voorste en achterste deel hebben elk een bakgoot op eenvoudige houten klossen. Het gehele dakvlak is bedekt met rechtsdekkende zwart geglaazuurde Oudhollandse dakpannen.

Mogelijk is de kajuit ook in het geheel vernieuwd, maar dit is niet goed te zien.

Achtergevel noord

In de achtergevel zijn twee bouwlagen te onderscheiden. Mogelijk betreft het ook twee bouwfasen. De begane grond is namelijk opgemetseld met rode baksteen in kruisverband en platvol gevoegd met resten van een dagstreep en heeft een 10-lagenmaat van 505 mm (strek 20; kop 95; dikte 45). Vermoedelijk dateert dit uit de 18^e eeuw.⁴

Het dubbelkozijn met rechte rollaag erboven op de begane grond heeft ojiefprofileringen en toognagels. De beleglat ertussen is eveneens met een ojief geprofileerd. Vier ruiten hebben nog oud trekglas en de doorlopende onderdorpel is van hout. Het kozijn is in verband opgemetseld en dateert waarschijnlijk net als de benedengevel uit de 18^e eeuw.

De gevel ter hoogte van de verdieping lijkt een dikkere voeg te hebben en is mogelijk in de 19^e eeuw opnieuw opgemetseld, mogelijk tegelijkertijd met delen van de oostelijke zijgevel. Het dubbelkozijn op de verdieping heeft driekwartbolle profileringen, toognagels en een doorlopende houten dorpel en is eveneens in verband opgemetseld. Alleen rechts bovenin is een anker zichtbaar.

Net als bij de zijgevel zijn ook hier de bakgoot en de klossen vernieuwd. Het voorschild is bedekt met blauw gesmoorde rechtsdekkende opnieuw verbeterde holle pannen (OVH).

⁴ In 1646 werd er al gesproken over een plaats. Vermoedelijk gaat het hier al om de huidige plaats. De huidige achtergevel moet op deze plek dus al een voorloper uit de 17^e eeuw hebben gehad.

Voorgevel zuid

Zijgevel west

Achtergevel noord

Kelder

Kelder

3.3.2 Constructie

Draagconstructie

Casco's als deze worden gedragen door muren die oprijzen vanaf een fundering tot aan de muurplaat van de kapconstructie.

De muren zijn steensdik, dat wil zeggen: de muren zijn zo dik als de strekkenmaat van de baksteen waarmee de muur is opgemetseld. De westmuur van het voorhuis is echter anderhalve steen dik. Aan de binnenzijde is te zien dat de muur verspringt.

De muren zijn dragend en zorgen voor de oplegging van de zogenaamde trekbalken.

Ter plekke van de balkkoppen is de muur vaak een kopdikte van de baksteen ingelaten. De trekbalken zorgen op hun beurt met behulp van ankers voor de stabiliteit van de constructie: ze houden zowel de muren als de balklaag op hun plek.

Het pand heeft op de begane grond trekbalken evenwijdig aan de straat. In de langsgang die door het hele voor- en achterhuis loopt, zijn ze allemaal te zien. Het voorhuis heeft tussen begane grond en verdieping in totaal tien trekbalken (inclusief twee strijk balken tegen de voorgevel en de voormalige achtergevel). Ze hebben een afmeting van 240x140 en een hart-op-hartafstand van ongeveer 900 mm. In het achterhuis zijn op hetzelfde niveau in totaal zeven trekbalken (230 x125) te zien met eenzelfde hart-op-hartafstand.

De balklaag tussen verdieping en zolder bestaat in het voorhuis net als op de begane grond uit tien trekbalken met een hart-op-hartafstand van ongeveer 900 mm. Het formaat is 200-210x140.

In het achterhuis zijn op dit niveau maar vijf balken te zien, eveneens met een hart-op-hartafstand van ongeveer 900 mm. De breedte is 140 mm en door de verlaagde balkvelden is de hoogte niet te zien. Mogelijk is er ook een (zesde) strijk balk aanwezig.

Boven op de borstwering ligt de eiken muurplaat (met schuine liplas) waarop de kapconstructie is gebouwd.

Kapconstructie

De kap van het gehele pand (voorhuis en achterhuis) wordt gedragen door driehoekspanten met dubbele zwaluwstaart overgekepte dekbalken en gordingen. Per spant worden de twee dekbalken ondersteund door vier korbeels. De gordingen zijn van grenenhout en beide zijschilden hebben er

elk vier. Boven op de gordingen (met rechte liplas) ligt grenen dakbeschot. De driehoekspanten, dekbalken, wurmten (met schuine liplas), flieringen en korbeels zijn allemaal van eikenhout. Aan de noordzijde zijn ook de hoekkepers van eiken. De huidige kapconstructie lijkt samengesteld van hergebruikt materiaal. In oorspronkelijke opzet zullen het voorhuis en het achterhuis beide een eigen kap hebben gehad. Vermoedelijk is de huidige kap later dan de vroege 17^e eeuw samengevoegd en kan er gebruikgemaakt zijn van beide oorspronkelijke kapconstructies en van elders afkomstig hergebruikt materiaal.

De wurmten zijn de balken die in lengterichting over de onderste dekbalken van de spanten lopen. Op enkele plekken zijn ze afgekapd voor een deur of raam.

De flieringen zijn de balken die in lengterichting over de bovenste dekbalken of hanen lopen. Ze zijn hier alleen nog aanwezig tussen het laatste en op een na laatste spant en tussen het tweede en derde spant aan de oostzijde (vanaf de voorgevel). Waar de flieringen ontbreken, is de oorspronkelijke plaatsing nog wel te herkennen aan de inkepingen in de spantbenen.

De spanten zijn vergelijkbaar qua constructie, maar missen soms onderdelen en hebben geen eenduidig telmerksysteem. Zodoende worden ze per stuk behandeld, gezien vanaf de voorgevel.

Spant I: dit driehoekspant is boven het wurmt doorgezaagd, waarschijnlijk toen het dak een voorschild heeft gekregen in de 18^e eeuw. Aangezien dit spant ook geen korbeels heeft, blijven hier alleen nog twee halve spantbenen en een dekbalk over. Een ijzeren blokkeel verbindt een spantbeen met de oostelijke muurplaat op de verhoogde borstwering. Aan de zuidkant van het oostelijke spantbeen is een gehaald telmerk II te zien. Het wurmt, dat ook is afgekapd voor het voorschild, heeft een gebeitelde ruitvorm.

Spant II: Ontbrekend korbeel aan de westzijde onder de onderste dekbalk. Gehaalde I of V met richtingsstreepje aan noordzijde oostelijk spantbeen. Gehaalde ^ aan noordzijde op de zwaluwstaart van de onderste dekbalk. Veel halen en krassen op oostelijk spantbeen.

Spant III: Ontbrekende korbeels onder bovenste dekbalk/haan. X aan binnenzijde onderste korbeel oostkant.

Spant IV: Ontbrekende korbeels onder onderste dekbalk. Gebeitelde I links op zuidzijde onderste dekbalk.

Veel halen en krassen aan noordzijde onderste dekbalk.

Spant V: dit driehoekspant is boven het wurmt doorgezaagd en heeft geen telmerken.

Spant VI: Enige complete driehoekspant, maar wordt aan de zuidzijde aan het zicht onttrokken door een tussenwand, waardoor geen telmerken zijn te zien.

Spant VII: Onderste korbeel oostzijde verwijderd voor toegankelijkheid trapgat.

Gebeitelde I rechts op zuidzijde spantbeen.

Gebeitelde I rechts op dekbalk.

Gebeitelde I met richtingsstreepje links op zuidzijde spantbeen.

Gebeitelde II met richtingsstreepje op zuidzijde westelijk korbeel.

Soms zijn aan de bovenzijde van wurmt en dekbalken ook halen te zien.

De vloer van de zolder bestaat uit grenen vloerdelen van 190-240 mm breed.

De kajuit aan de voorzijde heeft standzonen met houten blokkeels.

Kapconstructie met dekbalk, haanhout, korbeels, inkepingen fliering en gordingen.

Afgekapt wurmt met gebeitelde ruit

Spantbeen met gehaalde I of V met richtingsstreepje

3.3.3 Interieurafwerking

Kelder

Onder de opkamer zit een kelder van ongeveer drie bij drie meter en anderhalve meter hoog. Vier balken (inclusief twee strijk balken) dragen de vloer van de opkamer. De balken zitten verankerd in de westmuur, zijn op hun kant geplaatst en hebben zodoende een afmeting van 110 x 160 mm. De grenen vloerdelen (220-340 mm met losse veer) en de balken zijn geschilderd in houtimitatie. Op de zuidwand zijn nog enkele delftsblauwe tegels van een rijke tegelwand aanwezig. De vloer is bedekt met rode plavuizen (210 x 210) en er is een klein niveauverschil: de eerste meter vanaf de zuidkant ligt hoger. Rondom is een plint gemaakt van om en om rode en groene plavuizen (140 breed). In de kelder liggen nog losse plavuizen met rood en groen glazuur van weer een ander formaat: 165 x 165. Er is ook een doorgang met deurtje naar de achterkamer gemaakt. De kelder dateert waarschijnlijk uit de bouwtijd van het voorhuis: 16^e eeuw.

Begane grond

De huidige begane grond bestaat uit een lange gang langs de gehele oostmuur met een portaal aan de voorzijde. Ten westen van deze gang zijn drie vertrekken: een voorkamer, een opkamer boven de kelder en een achterkamer. Deze achterkamer met kastwand en het smalle deel van de gang bevinden zich in het voormalige achterhuis.

Het portaal wordt gevormd door een recente glazen wand met een herplaatste deur met twee panelen, waarvan de onderste kwartbol is geprofileerd en de bovenste is ingezet met glas. De deur van de meterkast is eveneens herplaatst en heeft twee panelen met ojiefprofileringen. Het kozijn van de voordeur heeft driekwartbolle profileringen en beleg met ojief. Het raamhout van het bovenlicht is kwartbol geprofileerd. De oostwand is gepleisterd en de westwand is een voorzetwand. Het plafond met ongeprofileerde balken en de witmarmeren vloertegels (540 x 540 mm) lopen door in de gang.

De gang is in het voorhuis ongeveer een halve meter breder dan in het achterhuis. De recente steektrap naar de verdieping bevindt zich in het voormalige voorhuis. Voor het trapgat is een raveling gemaakt ter grootte

van drie balkvelden en de eerste balk is ingekeept voor de looplijn. Op een tekening uit 1981 is te zien dat een steektrap met plat heeft plaatsgemaakt voor de huidige trap. Op deze tekening is tevens te zien dat er een inpandige tweedeling was. De rechter voordeur gaf toegang tot de steektrap naar de bovenwoning en de linker voordeur gaf toegang tot de benedenwoning. Deze situatie dateert waarschijnlijk van de late 19^e eeuw. Het brede deel van de gang heeft aan de westzijde drie toegangen. De eerste deur leidt naar de voorkamer en heeft een paneel met sterk geprofileerde omlijsting en een extra paneelveld met ingesnoerde hoeken aan de bovenzijde en een kuif gevat in een rondboogprofiel. De plompe detaillering en symmetrie doet denken aan de Lodewijk XIV-stijl uit de eerste helft van de 18^e eeuw. Het kozijn is nieuw (meranti).

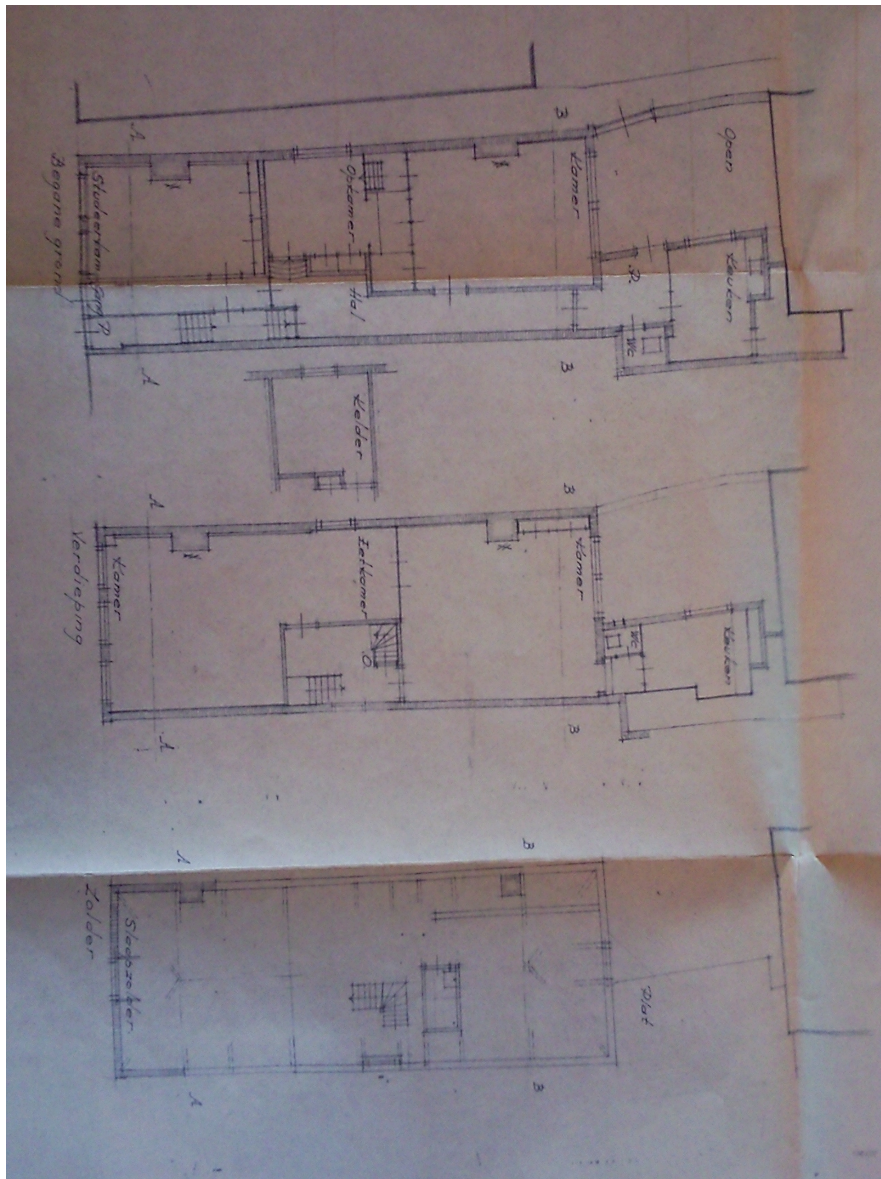
Boven een trapje met vier gebogen treden en bijpassende handlijsten is de deur naar de opkamer te zien. Het kozijn is driekwartbol geprofileerd en de deur heeft een paneel met sterk geprofileerde profiellijst en een paneelveld met ingesnoerde kwartbolle hoeken.

Een dubbele lage deur geeft toegang tot een kastje (links) en de kelder (rechts). Het beleg is met ojief geprofileerd en er zijn drie neuten geplaatst. De deurtjes hebben elk een paneel met ojiefprofilering en draaien met bochtscharnieren.

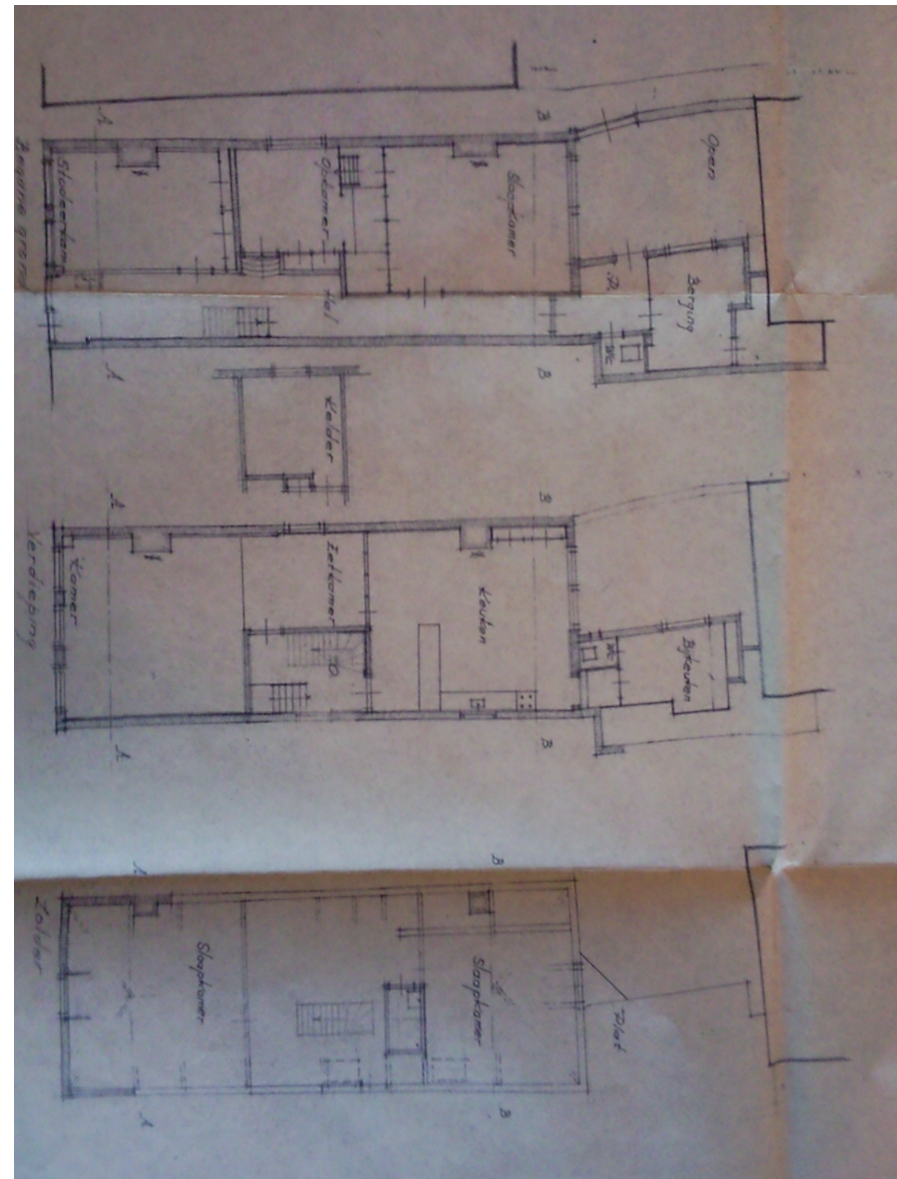
De benedenwoning heeft in de gang een lambrisering van oude witjes (130 x 130 mm) gehad (ongeveer 1200 mm hoog). Deze witjes zijn geplaatst op de oostwand vanaf de onderkant van de trap tot ongeveer twee meter voor de achtergevel. Boven de witjes is de wand gepleisterd. De laatste meter van de gang heeft een witmarmeren vloer van tegels van 380 x 380 mm.

Het smalle deel van de gang heeft in de gepleisterde westwand een deur naar de achterkamer. Het deurkozijn met architraaf is zwaar geprofileerd met kwartholle profileringen, een kraal en neuten. De deur heeft drie panelen met ojief- en driekwartbolle profileringen.

Een meter voor het einde van de gang is ook een deur geplaatst. Het kozijn heeft beleg met ojiefprofileringen. Ook de roeden van het bovenlicht hebben ojieven. De deur heeft onderin een paneel en bovenin een complexe roedenverdeling met ruitjes van mousselineglas. Deze deur dateert waarschijnlijk uit dezelfde tijd als de voorgevel.

Plattegronden bestaande situatie vóór de verbouwing van 1981

Plattegronden verbouwing 1981

De voorkamer wordt van de gang gescheiden door een halfsteense muur die gepleisterd is. De deur heeft aan deze zijde een paneel met sterk geprofileerde profiellijst en een paneelveld met ingesnoerde kwartbolle hoeken.

De raamkozijnen in de voorgevel hebben zowel beleg, als dagstukken en raamhout met ojiefprofileringen. De vensterbank dateert mogelijk ook nog uit de late 19^e eeuw en heeft een klein paneeldeurtje met houtimitatie aan de binnenzijde.

Centraal in de westwand staat een houten schouw met consoles en pilasters en een mantel met accolade en halfbolle hoeken. De boezem heeft pilasters met composietkapitelen en een entablement met florale architraaflijst, een blind fries, een eierlijst en een kroonlijst. Deze 19^e-eeuwse schouwpartij wordt geflankeerd door voorzetwanden. De wand met de opkamer is halfsteens opgemetseld met rode baksteen en gepleisterd en heeft doorgelopen tot aan het plafond. Het plafond met ovale getrokken lijst en zwikversieringen met florale motieven past bij de neoclassicistische / eclectische schouw en voorgevel.

De opkamer met een plint rondom en neuten onder de kozijnen is een afzonderlijke kamer geweest. Op het verlaagde gipsplafond en de gesloopte zuidwand na, lijkt alles nog authentiek.

De houten noordwand met doorlopende architraaflijst bovenlangs heeft links een deur naar de achterkamer en rechts een dubbelkozijn van een voormalige kast. De deur heeft twee panelen met kwartbolle profilering. De kozijnen zijn kwartbol geprofileerd en het beleg heeft een ojiefprofilering. Van de kastdeuren zijn alleen de bochtscharnieren nog aanwezig. Ook aan de oostwand zit een kast met dubbele deur en de deur naar de gang. Deze gangdeur is aan beide zijden hetzelfde gedetailleerd. Het beleg heeft een ojiefprofilering.

De twee kastdeuren zijn gemonteerd in een herplaatst kozijn dat driekwartbol geprofileerd is aan de binnenzijde. Ook zijn er sporen van jute aan de binnenkant van de deuren te zien. Vermoedelijk zijn deze 'behangdeuren' omgedraaid en waren ze in oorspronkelijke opzet onderdeel van een behangen wand. Onder de plankjes in de linker kast zijn drie latjes met ojiefprofilering te zien en vier plankjes in de rechter kast hebben ook ojiefprofileringen. De achterwand van de kast bestaat uit grenen delen. De linker deur heeft aan de buitenzijde een profiellijst met ingezette hoeken met diamantknoppen. De rechter deur heeft een paneel met paneelveld met ingesnoerde kwartbolle hoeken.

Het kozijn in de buitengevel heeft beleg met een ojief en een vensterbank met een architraaflijst eronder.

De hoge achterkamer met kastwand op de begane grond beslaat het hele bouwdeel van het voormalige achterhuis. De balken zijn ongeprofileerd en ertussen zitten verlaagde plafonds. Onder de vloerbedekking is een betonvloer gestort.

De wand met de gang is geheel betegeld met oude witjes (130 x 130 mm). De deur heeft ook aan deze zijde een kozijn met zware omlijsting en drie panelen met ojiefprofilering.

De achtergevel heeft links en rechts penanten met voorzetwanden. Het kozijn heeft beleg met lichte bolle profilering en dagstukken en raamhout met kleine kwartbolle profileringen. De vensterbank dateert vermoedelijk ook nog uit de 19^e eeuw, inclusief de vier paneeldeurtjes (wel met nieuwe scharnieren). Alle onderdelen met een dergelijke lichte bolle profilering behoren waarschijnlijk tot het interieur van de late 19^e eeuw.

De wand met lage lambriseringslijst aan de westzijde, doorlopend vanuit de vensterbank, is vermoedelijk ook nog 19^e-eeuws, evenals de schouwpartij. De eiken schouw met consoles is vermoedelijk deels vernieuwd. De boezem heeft dubbele hoekpilasters en een sterk geprofileerd entablement. De raveling erboven doet een veel grotere oorspronkelijke haardplaats vermoeden.

De grenenhouten kastwand aan de zuidzijde is geheel symmetrisch van opzet en heeft een soort fries met panelen en een sterk geprofileerde kroonlijst. Waarschijnlijk dateert deze wand uit de late 19^e eeuw. De vier deuren hebben elk drie panelen met licht bolle profilering en bochtscharnieren. Het beleg is sterk geprofileerd en onderlangs loopt een gebroken plint met neuten. De linker kast heeft vier planken met ojiefprofilering en het is goed te zien dat de gangmuur en de scheidingsmuur met het voormalige voorhuis halfsteens zijn opgemetseld met een gele baksteen. Hieruit valt af te leiden dat de voormalige achtergevel van het voorhuis is afgebroken en dat de nieuwe scheidingsmuur en de gangwand tegelijkertijd zijn opgemetseld, waarschijnlijk in de vroege 17^e eeuw.

De rechter kast heeft een achterwand met paneeldeur met licht bolle profilering naar de kelder en een deur met twee panelen naar de opkamer met beleg op consoles. De handlijst en de kapstok zijn vermoedelijk 19^e-eeuws.

Gezien de herplaatsing van enkele onderdelen en het verschil in detaillering geeft de inrichting van de begane grond sterk de indruk van een interieur dat is samengesteld uit herplaatste oude onderdelen, mogelijk afkomstig uit andere panden in combinatie met al aanwezige elementen. Waarschijnlijk is dit tijdens de restauratie van 1981 gebeurd.

Het is wel aannemelijk dat het pand in de 18^e eeuw is gemoderniseerd in de toenmalig gangbare Lodewijkstijl(en). Het jaar 1743 komt in aanmerking. De verkoopwaarde bedroeg toen 3800 gulden, terwijl het 23 jaar daarvoor nog voor 2940 gulden werd verkocht.⁵

Verdieping

Via de steektrap wordt het portaal op de bovenverdieping bereikt. Dit vertrek grenst aan een voorkamer, een opkamertje en een achterkamer.

In dit portaal zijn vijf ongeprofileerde trekbalken van het voormalige voorhuis te zien. De muur aan de oostzijde is gepleisterd en heeft een nieuw kozijn. De wand met de voorkamer is van glas (1981). Dit bovenportaal was vóór de verbouwing van 1981 ook al aanwezig. De houten wanden aan de noord- en westzijde zijn achter de huidige voorzetwanden mogelijk nog 19^e-eeuws. Het kozijn naar de achterkamer heeft een sterk geprofileerde architraaflijst en neuten. De deur heeft een paneel met sterk geprofileerde profiellijst en een paneelveld met ingesnoerde kwartbolle hoeken. De andere deur is identiek maar heeft weer een kozijn met zware profilering met kwartholle en driekwartbolle vormen. De neuten zijn waarschijnlijk verborgen in de verhoogde drempel.

De trap met kwart lijkt een toevoeging uit 1981.

De voorkamer met zes ongeprofileerde balken (inclusief strijk balk) heeft rondom voorzetwanden en vloerdelen van 210-300 mm. Het schrotenplafond bestaat uit delen die aan één zijde licht bol geprofileerd zijn. De balkvakken hebben een plint met ojiefprofilering en kantplanken. Aan de westwand staat een schouw met boezem uit 1981. De raveling over twee

balkvakken geeft het formaat weer van de oorspronkelijke grotere haardstee. De stenen haardplaat in de vloer met ingesnoerde kwartbolle hoeken kan goed bij het interieur uit de eerste helft van de 18^e eeuw hebben gehoord. De kozijnen in de voorgevel hebben beleg, dagstukken en raamhout, alle met ojiefprofileringen. De vensterbank is vermoedelijk ook nog 19^e-eeuws.

Een klein opkamertje met glazen wand scheidt de achterkamer van de voorkamer. De vloer ligt net als de opkamer hieronder (begane grond) hoger dan de rest. Hier is het verschil echter maar een trede. De vier ongeprofileerde balken hebben alle verschillende afmetingen. Het deurkozijn en de deur met het bovenportaal zijn aan deze zijde hetzelfde gedetailleerd als aan de andere kant. De neuten zijn vernieuwd en hoger aangebracht. Het raamkozijn in de westgevel heeft beleg met ojiefprofileringen en raamhout met een lichte kwartbolle profilering, vermoedelijk ook weer 19^e-eeuws.

De achterkamer van de verdieping beslaat net als de achterkamer beneden de hele plattegrond van het voormalige achterhuis. De balken zijn ongeprofileerd en tussen de balken is recent een verlaagd plafond geplaatst. De vloerdelen zijn 230-340 mm breed.

De oostmuur heeft een voorzetwand en een nieuw kozijn met nieuw raamhout.

Het dubbelkozijn in de achtergevel heeft beleg en dagstukken met lichte bolle profilering en raamhout met ojiefprofilering. De vensterbank heeft twee panelen met lichte bolle profilering. Het dubbelkozijn met alle betimmeringen is net als het kozijn op de begane grond 19^e-eeuws.

De deur met de achterbouw heeft twee panelen met ook een lichte bolle profilering. De penanten hebben voorzetwanden.

De wand aan de westzijde is ook een voorzetwand en de schouw en boezem zijn waarschijnlijk eveneens in 1981 gemaakt. De raveling geeft het formaat van de oorspronkelijke haardplaats weer.

De kast met doorlopende plint hoort vermoedelijk nog bij een eerdere indeling. De deuren hebben panelen met ingesnoerde kwartbolle hoeken en een driekwartbolle randprofilering. De inrichting lijkt allemaal van hergebruikt materiaal, maar de houten achterwand dateert waarschijnlijk uit de eerste helft van de 18^e eeuw, evenals de deuren.

⁵ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 21 en 22

Zolder

Ook op de zolderverdieping zijn interieuronderdelen te vinden die qua datering niet passen bij de rest van de inrichting. Waarschijnlijk zijn op dit niveau alle historisch waardevolle elementen herplaatst in 1981, ofwel van elders afkomstig, of herplaatst vanuit de begane grond of verdieping. Een deur in de noordwesthoek van het voorste deel van de zolder heeft een paneel met getoogde profiellijst met een asymmetrische kuif in Lodewijk XV-stijl (1745-1775). Het paneelveld heeft nog een kleine halfbolle profilering. Een kastwandje in de noordoosthoek van dit vertrek heeft twee paneeldeurtjes met ojiefprofilering. De deur met het middendeel heeft een omlijsting met weer een andere profilering: een licht maar breed en bol profiel. De deur heeft twee panelen en het kozijn is nieuw. Een deur naar de achterkamer heeft vier panelen met licht bolle profilering en is vermoedelijk afkomstig van het interieur uit de late 19^e eeuw van de begane grond.

Bouwdeel A, zolder: Detail van de deur in Lodewijk XV-stijl

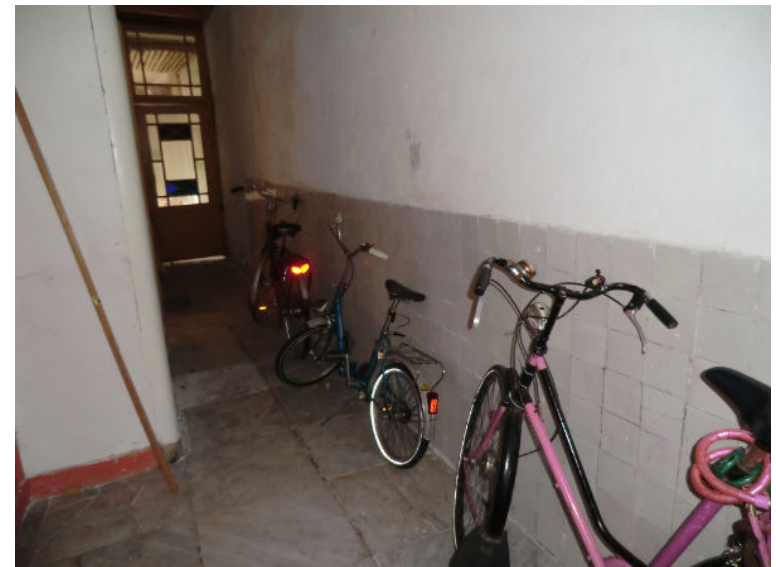
Bouwdeel A, begane grond: deur gang naar voorkamer in Lodewijk XIV-stijl

Begane grond: langsgang met trekbalken en steektrap

Begane grond: trap naar opkamer, keldertoegang en marmeren vloertegels

Begane grond: Smalle deel gang achterhuis, witjes en deur met mousselineglas

Begane grond: voorkamer met schouw en boezem

Begane grond: plafond voorkamer

Begane grond: voorkamer en opkamer / binnenkamer

Begane grond: oostwand achterkamer met witjes en paneeldeur naar gang

Begane grond: oostwand opkamer met kastdeuren en paneeldeur naar gang

Begane grond: westwand achterkamer met schouw en boezem onder grotere raveling

Begane grond: kastenwand achterkamer

Verdieping: voorkamer met boezem en grotere raveling oorspronkelijke haardplaats

Verdieping: achterkamer met kast, schouw en boezem en trekbalen

Verdieping: voorkamer met aftekening in vloer van oorspronkelijke stenen haardplaats

3.4 Bouwdeel B: achterbouw

3.4.1 Extérieur

Zijgevel west

Deze gevel is gelegen aan een open plaats met tuinmuur. De 10-lagenmaat van deze tuinmuur bedraagt 410-420 mm (strek 185; kop 85; dikte 35). Mogelijk is deze huidige tuinmuur al in de 17e eeuw opgemetseld.

De gevel van het bouwdeel is opgemetseld met Friese geeltjes in kruisverband en platvol gevoegd met een dagstreep. De 10-lagenmaat bedraagt 490 mm (strek 180; kop 90; dikte 40).

Uit archiefonderzoek blijkt dat er in 1646 al een achterkamer achter het huis was en een plaats. In 1686 wordt een aparte kamer achter de keuken vermeld. Met de achterkamer van 1646 en de keuken van 1686 wordt vermoedelijk dit bouwdeel bedoeld. De aparte kamer achter de keuken is waarschijnlijk bouwdeel C: Lab Cohen.

De noordwesthoek en alle gevelopeningen zijn met drieklezoren gemetseld. Bovendien hebben alle gevelopeningen rechte rollagen erboven.

Het raamkozijn op de begane grond heeft nog een bovendorpel en rechter stijl met kwartbolle profilering en toognagels. Het overige kozijnhout en het raamhout is vervangen. Van het deurkozijn is alles vernieuwd.

Het raamkozijn op de verdieping heeft kwartbolle profileringen en toognagels. Het kleine kozijn heeft eveneens een kwartbolle profilering. De gevel wordt afgesloten met een boeideel en recent hekwerk van het platte dak.

Gezien de hoekbeëindigingen met drieklezoren, een vrij dikke voeg in verhouding tot de dikte van de steen (komt vóór de 19^e eeuw niet vaak voor) en de gevelopeningen die in verband zijn opgemetseld, is dit bouwdeel vermoedelijk in de 19^e eeuw in de plaats gekomen van een veel oudere voorganger.

Achtergevel noord

Hier is een muurdeel van ongeveer een meter breed te zien. Het metselwerk is vergelijkbaar met de westelijke zijgevel en dateert dus waarschijnlijk ook uit de 19^e eeuw. Gezien de inspringende noordwesthoek lijkt er rekening te zijn gehouden met bouwdeel C: Lab Cohen, dat dus ouder is dan dit bouwdeel.

3.4.2 Constructie

Draagconstructie

Alle buitengevels zijn vermoedelijk steens. De verdiepingvloer wordt waarschijnlijk gedragen door trekbalen, maar dit is door het verlaagde plafond niet te zien. Het platte dak wordt gedragen door verschillende soorten balen. Enkele hebben holle onderkanten en de strijkbal met de achtergevel is op zijn kant geplaatst.

3.4.3 Interieurafwerking

Begane grond

In dit vertrek is een betonvloer gestort, een verlaagd plafond geplaatst en de wanden zijn gepleisterd of met gips of schrootjes bekleed. In de achtergevel is nog een haardplaats met schoorsteenkanaal te onderscheiden. De achterwand van deze haardplaats is betegeld met oude witjes (130 x 130). In de zuidoosthoek is een trapportaal geplaatst. De deur van dit portaal heeft twee panelen met lichte bolle profilering, het kozijn een klein ojief en het beleg een groot ojief.

De steektrap heeft kwartbolle treden met een kwartholle lijst eronder. Op de wanden naast de trap zijn resten van een sjabloonschildering te zien. De steektrap, de profileringen en de sjabloonschilderingen passen bij de periode van de verbouwing van het hoofdpand van rond 1885 en het 19^e-eeuwse uiterlijk van de buitengevels met kozijnen. Waarschijnlijk is toen dit bouwdeel dus grondig verbouwd.

Verdieping

Ook op dit niveau lijken alle nog aanwezige historische elementen uit de late 19^e eeuw te komen. Alle wanden zijn gepleisterd.

De deur met het hoofdpand heeft wederom twee panelen met een lichte bolle profilering en een houten toog met driekwartbolle profilering.

De toiletdeur heeft eveneens twee panelen, maar een bredere lichte bolle profilering. Het kozijn is van recente datum. Het kleine venster heeft beleg en raamhout met een klein ojief.

In de achtergevel is nog een ruitvormig venstertje te zien, vermoedelijk ook geplaatst in de late 19e eeuw.

Bouwdeel B: zijgevel west

Bouwdeel B: begane grond met sjabloonschildering

Bouwdeel B: begane grond met steektrap

3.5 Bouwdeel C: Lab Cohen

3.5.1 Extérieur

Voorgevel zuid

Tot 1657 worden er in totaal drie langspanden aan de oostzijde van de Naauwe Gasthuissteeg getekend. Deze gesloten gevelwand zal vermoedelijk tot 1646 hebben bestaan. In archiefstukken was er toen namelijk al sprake van een plaats achter het hoofdpand. Op de kadastrale kaart van 1832 is er een open plaats aan de achterzijde van Grote Kerkstraat 57 te zien. Mogelijk is in de eerste helft van de 17^e eeuw deze open plaats gecreëerd, door het langspand achter Grote Kerkstraat 57 in te korten. De archieven uit 1646 en 1686 vermelden dit bouwdeel als een loods, een stal en/of een aparte kamer achter de keuken (bouwdeel B: achterbouw). In 1720 wordt gesproken over een stalling en achterhuis.⁶ De huidige voorgevel van het Lab Cohen is mogelijk dus in de eerste helft van de 17^e eeuw opgemetseld als nieuwe voorgevel voor een vermoedelijk 16^e-eeuws casco. Een bloktand in de oostelijke zijgevel bevestigt het vermoeden van een latere gevel aan de zuidkant.

De gevel heeft op de begane grond nog twee penanten die uit de 17^e eeuw kunnen dateren. Het linker penant is gepleisterd, maar heeft bovenin een stuk metselwerk in bruine baksteen met brede kwartklezoren. Het middelste penant is beter zichtbaar: rode baksteen en platvol gevoegd (10-lagenmaat 495 mm).

De kozijnen onder rechte rollagen hebben kwartbolle profileringen en nieuwe houten dorpels. De bovendorpel van het rechter kozijn heeft een ojiefprofilering en toognagels.

Gezien de dichtzettingen eronder en de oudere bovendorpel waren het oorspronkelijk grotere kozijnen met ojiefprofileringen. De linker kan een deurkozijn zijn geweest en de rechter een raamkozijn, omdat deze dichtzetting niet tot het maaiveld doorloopt.

De verdieping is grotendeels opgemetseld met een bruine baksteen in kruisverband. De hoek met de oostelijke zijgevel is opgemetseld met brede kwartklezoren. Het tussenpenant heeft hoekbeëindigingen met hele strekken en drieklezoren. Mogelijk werd er in deze gevel gezocht naar een nieuw hoekverband en is hier sprake van een tussenfase in de aanloop naar

hoekverbanden met een drieklezoor. Een andere reden kan zijn dat de grote schuifkozijnen pas in de 19^e eeuw zijn ingepast. Onder het linker kozijn is een deel opnieuw opgemetseld.

De kozijnen hebben kwartbolle profileringen en toognagels en rechte rollagen erboven.

Zijgevel west

Deze gevel is op de bloktand met de voorgevel na geheel opgemetseld met Friese geeltjes in kruisverband en platvol gevoegd met resten van een dagstreep. De 10-lagenmaat bedraagt 420-430 mm (strek 185; kop 85; dikte 35). Het betreft hier het oorspronkelijke metselwerk uit de 16^e eeuw.

Dat het pand is ingekort is hier goed te zien aan het metselwerk van de begane grond. Het oorspronkelijke metselwerk loopt verder door naar voren en wordt met de tuinmuur in verband gebracht door een rommelige staande tand. De hoek met de achtergevel heeft van boven tot onder kwartklezoortjes en loopt in de onderste meter iets uit.

De balklaag tussen begane grond en verdieping is te herkennen aan drie grote ranke ankers uit de bouwtijd. De balklaag van de zolder heeft vergelijkbare ankers. Van links naar rechts zijn achtereenvolgens drie ankers, een knoop, een anker, een knoop en een anker te zien.

Vermoedelijk omdat de schoorsteen later is aangebracht, mist hieronder de aftekening van een ontbrekend anker.

Een dubbele deur van kraalschroten is later ingepast. De stijlen hebben een kwartbolle profilering en de bovendorpel is driekwartbol geprofileerd. De onderdorpel is van beton. Het raamkozijn is nieuw.

Zijgevel oost

Vanuit de Pijlsteeg zijn twee duidelijke bouwfasen te zien in deze gevel.

Het oorspronkelijke metselwerk uit de 16^e eeuw is nog zichtbaar op de verdieping. De oorspronkelijke gevel op de begane grond staat er ook nog, maar deze is ommuurd.

Vanaf het einde van de 19^e eeuw heeft het Sint Anthony Gasthuis vele panden en eenkamerwoningen aan de Pijlsteeg en het Perkswaltje aangekocht. Deze panden werden vervolgens gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw. De nieuwe panden zijn gerealiseerd in de periode tussen 1898 en 1928. Van Pijlsteeg 13, 15 en 17 is toen een tuin gemaakt. De gevel rondom het Lab Cohen fungeert als een tuinmuur bij de nieuwe panden van het Sint Anthony Gasthuis. De robuuste bouw past bij de jaren twintig van de 20ste eeuw. De muur is opgemetseld met een bruine baksteen

⁶ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 8

in kruisverband en is gevoegd met een snijvoeg. De herplaatste gevelstenen zijn waarschijnlijk afkomstig van de gesloopte panden. Een molen met graanschuur, het wapen van Leeuwarden met opschrift SPQL (Senatus Populesque Leovardia = de senaat en het volk van Leeuwarden) en een steen met houtbewerkers, gedateerd met 1751. Bovenlangs zijn portretkoppen met guirlandes te zien. In een naastliggend muurdeel is nog een gevelsteen met gouden wagen geplaatst. De plompe vormen met cartouches passen bij de Lodewijk XIV-stijl van rond 1750. De muur wordt afgesloten met een staande muizentand en een rollaag in de vorm van een afzaat.

De gevel op de verdieping heeft metselwerk dat past bij de rest van het casco. Kwartklezortjes zijn geplaatst op de noordoosthoek. De zuidoosthoek is gepleisterd. Van de balklaag tussen verdieping en voormalige zolder zijn nog twee ankers, twee knopen en twee lege ankerstukken aanwezig. Halverwege is nog een balkkop zichtbaar. De schoorsteen met geroete Friese geeltjes is halfsteens en niet in verband met de gevel opgemetseld en behoort waarschijnlijk niet tot het casco uit de 16^e eeuw. Ook het kozijn met toognagels is later ingepast.

Achtergevel noord

De achtergevel behoort in tegenstelling tot de voorgevel tot het oorspronkelijke casco uit de 16^e eeuw. Beide hoeken hebben kwartklezoren. De kwartklezoren op de noordoosthoek zijn wel iets breder. Ter hoogte van de begane grond wordt de gevel aan het zicht onttrokken door de belendende bebouwing en de tuinmuur. In deze tuinmuur is nog een dichtgezet venster te zien.

Op de verdieping is een later ingepast kozijn te zien, maar ook een eerdere gevelindeling is zichtbaar aan dichtzettingen ernaast en eronder.

Aan de rechterkant is in pleisterwerk de aftekening van een voormalige noordelijke belender zichtbaar. Ook een dichtzetting op de begane grond is te zien.

3.5.2 Constructie

Draagconstructie

De muren van dit casco zijn anderhalve steen dik. De muren zijn dragend en zorgen voor de oplegging van de trekbalken.

Het pand heeft tussen de begane grond en de verdieping zes forse ongeprofileerde trekbalken evenwijdig aan de straat. De afmeting bedraagt 270 x 170 mm en de hart-op-hartafstand is ongeveer 950 mm. Langs de achtergevel is een lichtere strijk balk geplaatst (150 mm hoog) en langs de voorgevel zit waarschijnlijk ook een strijk balk. Vanwege een verlaagd plafond is de balklaag tussen verdieping en voormalige zolder niet te zien.

3.5.3 Interieurafwerking

Vanaf 1958 werd het pand in gebruik genomen als laboratorium. Van zowel deze periode als van de oorspronkelijke 16^e eeuw zijn nog elementen aanwezig. Van een verbouwing uit de 19^e eeuw zijn ook nog enkele onderdelen te herkennen.

Begane grond

De vloer is bestraat met betontegels en alle wanden zijn gepleisterd. Aan een gat in de muur aan de oostkant is te zien dat de begane grond hier ook met Friese geeltjes is opgemetseld in anderhalve steendikte. De vier middelste balkvakken hebben een raveling.

In de voorgevel is een doorgang naar een portaal met bouwdeel B. Dit portaal was niet bereikbaar. De deur heeft een paneel met halfbolle profilering. Aan de diepe neggen tot aan de vloer is te zien dat de voorgevel anderhalve steen dik is en hier lagere gevelopeningen heeft gehad. De vensters met roeden zijn vermoedelijk ingebracht vanaf 1958. In deze periode zijn ook een gootsteen met een tegelwandje geplaatst.

In de westgevel is een oude haardplek zichtbaar aan een inham in de muur. De raveling over twee balkvelden is ongeveer een meter uit de muur geplaatst. De oorspronkelijke 16^e-eeuwse haardplek is dus, zoals in deze tijd gebruikelijk was, zeer groot geweest.

Boven de dubbele toegangsdeur met ojiefprofileringen en gehengen is ook een raveling geplaatst.

In de achtergevel is ook een inham te zien, vermoedelijk van een oudere gevelopening. In de noordoosthoek is een staalconstructie geplaatst ten behoeve van het laboratorium. Een rechte steektrap geeft toegang tot de verdieping.

In de ruimte liggen enkele losse (interieur)onderdelen, mogelijk niet behorend tot deze bebouwing (het dient vermoedelijk als opslagruimte van het Sint Anthony Gasthuis):

- tafelblad met gemerkte poten
- gietijzeren balusters traphek
- stalen pinakels
- grenen hoekkast
- twee veren van gevelankers

Verdieping

In tegenstelling tot een grote ruimte op de begane grond zijn op dit niveau vijf vertrekken gerealiseerd tijdens de periode van het laboratorium: een voorkamer, een achterkamer, een bovenportaal en twee bergingen. Alle tussenwanden zijn van hout, de buitengevels hebben voorzetwanden (behalve de gepleisterde oostmuur) en alle plafonds zijn verlaagd. De vloer is van grenen delen (260-360 mm).

Oude deuren zijn herplaatst, maar oude kozijnen zijn niet meer aanwezig. Vanaf 1958 zijn de ruimten voorzien van veel bakelieten schakelaars, stopcontacten en enkele deurkrukken.

In de voorkamer is in de noordoosthoek nog wel een sleutelstuk uit de 16^e eeuw te zien. De huidige schouwbetimmering met neuten en kwartbolle pilasters en een mantel met ojiefprofilering is waarschijnlijk in de 19^e eeuw gemaakt. Van de voorgevel is mogelijk alleen een ojiefplat onder de vensterbank nog 19^e-eeuws. De rest dateert allemaal van na 1958.

Een deur met een berging aan de oostzijde heeft een paneel met kwartbolle profilering en beleg met ojief. Bovenin zitten vier ruiten met een roedeverdeling. De deur met het bovenportaal heeft twee panelen met halfbolle profilering en beleg met ojief en neuten. Centraal in de ruimte staat een porseleinen wastafel uit 1958. In de berging naast de voorkamer is een niet toegankelijke doorgang naar de achterbouw van het hoofdpand (bouwdeel B) te zien. Het dagstuk is driekwartbol geprofileerd.

In de achterkamer (noordwest) staat nog een kastwand met drie deuren met elk twee panelen met ojiefprofileringen. Deze vermoedelijk 19^e-eeuwse deuren draaien met bochtscharnieren. De binnenwanden van de kasten zijn van grenen delen. In de tussenwand met het bovenportaal is een Bruynzeel deur geplaatst met vier panelen. In deze achterkamer zijn ook nog stukjes van twee sleutelstukken te zien.

Het bovenportaal heeft zowel met de voorkamer als met de berging aan de oostzijde deuren met een paneel met halfbolle profileringen en beleg met ojief en neuten. Het kozijn met raamhout in de achtergevel dateert waarschijnlijk uit 1958.

De berging heeft een kast met nog een oud kozijn met kwartbolle profilering. De kastdeur met bochtscharnieren heeft twee panelen en beleg, beide met ojiefprofileringen. De deur met het bovenportaal heeft aan deze kant twee panelen met halfbolle profilering.

Bouwdeel C: voorgevel zuid

Bouwdeel C: zijgevel oost vanuit de Pijlsteeg, met tuinmuur ter hoogte van de begane grond

Bouwdeel C: zijgevel west, hoek met achtergevel met kwartklezootjes van onder tot boven

Bouwdeel C: begane grond met trekbalen, steektrap en ravelingen

Bouwdeel C: begane grond met raveling van grote oorspronkelijke haardsteen

Bouwdeel C: verdieping, voorkamer met wastafel laboratorium

Bouwdeel C: verdieping met kastwand tegen westgevel

Bouwdeel C: voorkamer met deel sleutelstuk van oorspronkelijke constructie

4. Waardestelling

4.1 Uitgangspunten

In dit hoofdstuk worden uitspraken gedaan over de waarden van het object van onderzoek, gebaseerd op de interpretaties en gekoppeld aan referenties en vergelijkingen. Het is een onafhankelijke en objectieve waardestelling, puur en alleen gebaseerd op de cultuurhistorische waarden van de bestaande situatie. De bouwtechnische toestand en toekomstige gebruikerbelangen zijn niet meegenomen in de afweging.

Het belangrijkste onderdeel van dit hoofdstuk is de interne waardestelling. Aan de hand van een beschrijving en waarderingsplattegronden worden de verschillende onderdelen gewaardeerd. Ze krijgen op basis van gaafheid en/of zeldzaamheid een hoge monumentwaarde, een positieve monumentwaarde of een indifferente monumentwaarde. Binnen de context van het object wordt gekeken naar het exterieur (bouwmassa, kapvormen en gevels), de constructie en het interieur per bouwlaag.

Hoge monumentwaarden (blauw): van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Positieve monumentwaarden (groen): van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Indifferente monumentwaarden (geel): van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object.

Het zal voldoen aan de algemene richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek.⁷

4.2 Exterieur

De bouwmassa en alle gevels van het hoofdpand hebben hoge monumentwaarden, aangezien ze heel duidelijk de bouwgeschiedenis van het gehele object laten lezen: historische gelaagdheid. Vooral de westelijke zijgevel met wel tien verschillende bouwfasen vanaf de middeleeuwen is hier een goed voorbeeld van.

Ook de vernieuwde achtergevel en de voorgevel in geheel oorspronkelijke gevelindeling dragen bij aan de hoge monumentwaarde van de gevels. De meeste kozijnen hebben positieve monumentwaarden. Ze vertellen natuurlijk veel over de bouwgeschiedenis, maar zijn in de loop van de tijd veel aangepast. Oud trekglas kan op een positieve waardering rekenen, maar bijvoorbeeld nieuw raamhout of zelfs een nieuwe raamverdeling verstoort vaak het oorspronkelijke beeld dat ze gegeven hebben.

Voor de casco's van de achterbouw en het Lab Cohen geldt hetzelfde: een hoge monumentwaarde, gezien de ouderdom, maar ook omdat ze samen met het hoofdpand veel vertellen over de bouwgeschiedenis van het bouwblok tussen Pijlsteeg, Naauwe Gasthuissteeg, Grote Kerkstraat en het Perkswaltje. Ook de tuinmuur kan vanwege dezelfde redenen positief worden gewaardeerd.

De verschillende soorten hoekbeëindigingen van het Lab Cohen geven een aardig inzicht in het zoeken naar hoekoplossingen in metselverbanden en dragen bij aan de hoge monumentwaarde.

Indifferente monumentwaarden worden toegekend aan alle recente toevoegingen, behalve de kajuiten, aangezien het interessante reconstructies zijn.

⁷ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester, Rijksgebouwendienst, *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek*, Den Haag 2009

4.3 Constructie en interieur

De kapconstructie van het hoofdpand krijgt een hoge monumentwaarde omdat de samengestelde eiken kap veel zegt over de bouwgeschiedenis van een 16^e-eeuws voorhuis met een vroeg 17^e-eeuws achterhuis.

De oorspronkelijke indeling met langsgang en kelder wordt eveneens hoog gewaardeerd, net als alle trekbalken en haardravelingen.

De kelder behoort ook tot het oorspronkelijke casco en krijgt dus ook een hoge monumentwaarde.

Oorspronkelijke interieuronderdelen en enkele gave of zeldzame interieuronderdelen uit de 19^e eeuw worden hoog gewaardeerd. Alle oude deuren (inclusief herplaatste), kozijnen en beleg worden positief gewaardeerd.

Moderne toevoegingen tijdens de restauratie van 1981 zijn indifferent.

Van een historisch waardevol interieur is in de achterbouw (bouwdeel B) niet echt meer sprake. De elementen die nog wel aanwezig zijn (waaronder de sjabloonschilderingen en de steektrap) worden positief gewaardeerd. Ze passen bij de verbouwing uit de late 19^e eeuw en zijn getuigen van een eerdere indeling die toegang gaf tot bouwdeel C.

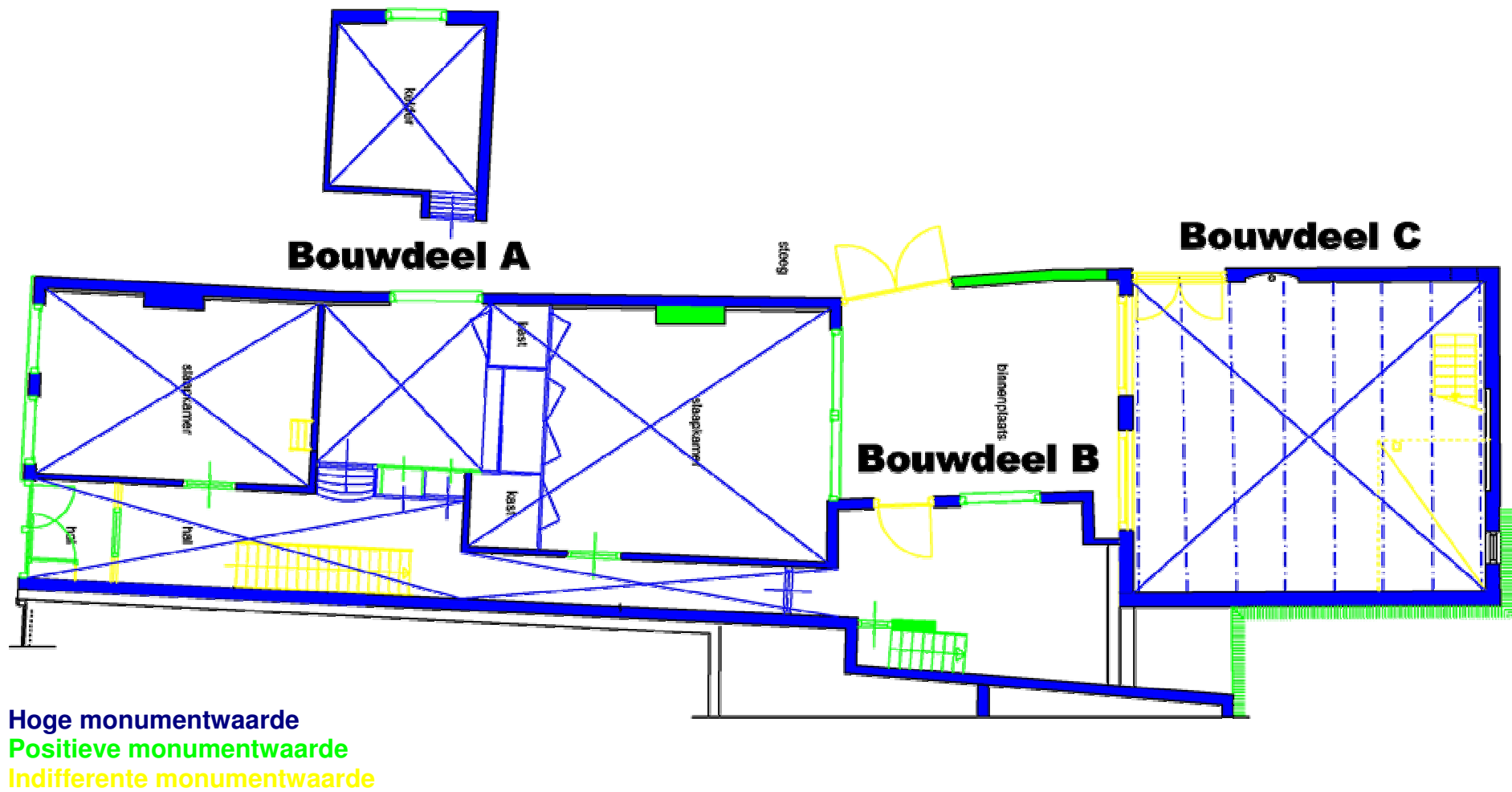
In het Lab Cohen wordt herkenbaar laboratoriuminterieur positief gewaardeerd, evenals al het bakeliet uit deze periode. Ook alle paneeldeuren worden hier positief gewaardeerd.

De indeling is vermoedelijk grotendeels vanaf 1958 ontstaan, maar kan ook een 19^e-eeuwse indeling deels hebben overgenomen. Dit is niet zichtbaar en zodoende niet gewaardeerd met een kleur.

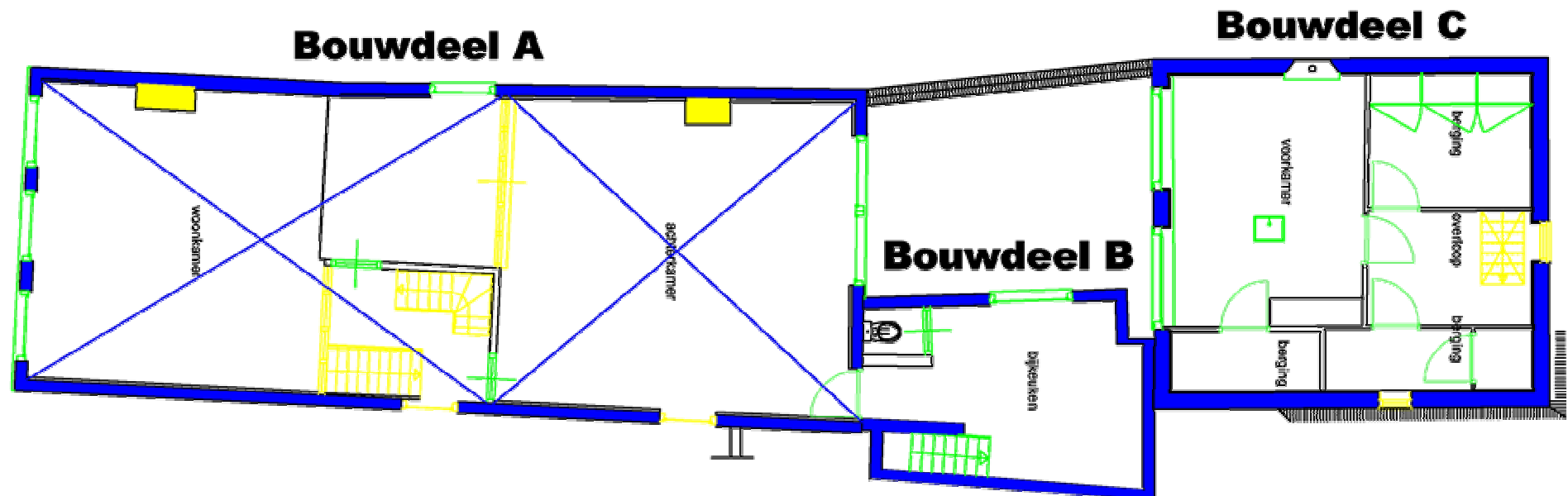
De zware trekbalken, de haardraveling en de sleutelstukken passen bij het oorspronkelijke casco uit de 16^e eeuw en worden vanzelfsprekend hoog gewaardeerd.

4.4 Waarderingsplattegronden

Plattegrond begane grond

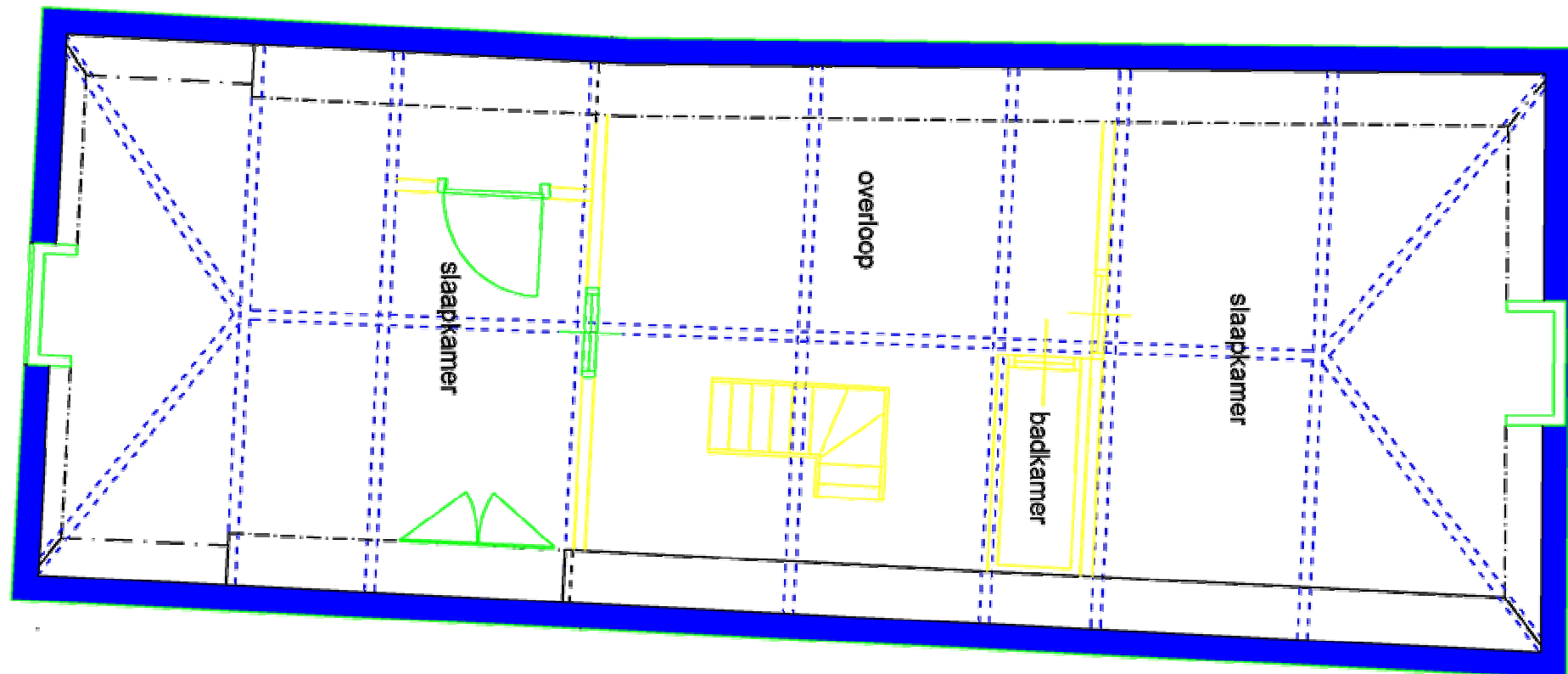
Plattegrond verdieping

Hoge monumentwaarde
Positieve monumentwaarde
Indifferente monumentwaarde

Plattegrond zolder

Bouwdeel A

Hoge monumentwaarde

Positieve monumentwaarde

Indifferente monumentwaarde

4.5 Waarderingscriteria

In de onderstaande tabel wordt het object getoetst aan verschillende waarderingscriteria op basis van gaafheid en zeldzaamheid. In de laatste kolom wordt een korte toelichting gegeven op de keuze: hoog, positief of indifferent.

De *externe of contextuele waardestelling* behelst de waarde van het object in vergelijking tot soortgelijke gebouwen op landelijk, regionaal of plaatselijk niveau.

Bij de *ensemblewaarde* gaat het om de samenhang met de andere vijf panden: het belang van het object, als onderdeel van een groter geheel.

Hierbij wordt gekeken naar de situering en de stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis van het bouwblok.

Bij de *architectuurhistorische waardestelling* wordt gekeken naar het belang van het object voor de geschiedenis van de architectuur, voor het oeuvre van een bouwmeester of architect, de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp, de ornamentiek en de interieurafwerking in samenhang met het exterieur.

Bij de *bouwhistorische waardestelling* wordt gekeken naar het belang van het object voor de geschiedenis van de bouwtechniek, de afleesbaarheid van de bouwgeschiedenis (historische gelaagdheid) en het materiaalgebruik. De interne waardestelling die volgt uit de beschrijving van de waardering van het exterieur, de constructie en het interieur en de waarderingsplattengronden is ook in deze tabel verwerkt.

De *algemene historische waarden* en *gebruikshistorische waarden* zijn ook meegenomen in de waardering, maar zijn in de meeste gevallen niet van toepassing.

Deelwaarden		Gaafheid	Zeldzaamheid	Toelichting
Externe / contextuele waarde		hoog	hoog	Historische gelaagdheid van het exterieur. Gaafheid en zeldzaamheid van het exterieur en delen van het interieur.
Interne waarde	Exterieur	positief	hoog	De bouwmassa met voormalig voorhuis en achterhuis uit de 16e en 17e eeuw als bijzondere uitdrukking van de bouwgeschiedenis van woonhuizen in de historische kern van Leeuwarden. Zijgevel hoofdpand met grote historische gelaagdheid. Grote historische gelaagdheid bouwdeel C. Samengestelde kapconstructie uit 16e en 17e eeuw. Gaafheid draagconstructies met ravelingen en sleutelstukken. Oorspronkelijke kelder 16e eeuw. Elementen uit 18e en 19e eeuw, soms herplaatst. Elementen uit 18e en 19e eeuw, soms herplaatst. Elementen uit 18e eeuw, soms herplaatst.
	Constructie	hoog	hoog	
	Interieur	hoog	hoog	
	kelder begane grond verdieping zolder	hoog positief positief	positief positief positief	
Ensemble waarde		positief	positief	De huidige situering vertelt veel over de stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis. Lijstgevel, verdieping met drie traveeën en voorschild met kajuit.
Architectuurhistorische waarde		positief	positief	Eclectische voorgevel: late 19e eeuw, van belang vanwege de voor de bouwtijd karakteristieke vormgeving, materiaalgebruik en detaillering.
Bouwhistorische waarde		positief	hoog	Grote historische gelaagdheid van het exterieur met zichtbare bouwfases vanaf de 16e eeuw. Eiken kapconstructie met telmerken. Metselwerk met kloostermoppen en verschillende hoekoplossingen.
Historische waarde		nvt	nvt	
Gebruikshistorische waarde		positief	hoog	Lab Cohen nog duidelijk zichtbaar als voormalig laboratorium.

5. Aanbeveling

Om een nog completer beeld te krijgen dient nader bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd te worden. Dit onderzoek zal mogelijk gemaakt worden bij de toekomstige verbouwing. Recent aangebrachte plafonds, voorzetwanden en betimmeringen zullen verwijderd worden en naar verwachting zullen hierachter historische onderdelen tevoorschijn komen. Het is dan ook uitermate belangrijk dat de sloop van deze recente interieuronderdelen met de grootst mogelijke zorg wordt uitgevoerd. Bakelieten deukrukken, stopcontacten en schakelaars komen vooral in het Lab Cohen voor en horen bij de inrichting die vanaf 1958 is gerealiseerd. Ook dit materiaal wordt steeds schaarser en het verdient dan ook aanbeveling om het zo veel mogelijk te bewaren. In de onderstaande tabel wordt per bouwdeel en bouwlaag aangegeven wat verwijderd kan worden en wat er mogelijk aangetroffen kan worden.

Bouwdeel	Bouwlaag	Bestaand	Verwachting
Bouwdeel A	Begane grond	Voorzetwanden zijgevels	Houten wanden 19e eeuw
	Verdieping	Voorzetwanden zijgevels	Houten wanden 19e eeuw
		Schouwbetimmeringen	Oudere boezems
Bouwdeel B	Begane grond	Voorzetwanden	Houten wanden 19e eeuw
		Verlaagd plafond	Balklaag 17e of 19e eeuw
	Verdieping	Verlaagd plafond	Balklaag 19e eeuw
Bouwdeel C	Begane grond	Deur voorgevel	Portaal met achterbouw (bouwdeel B)
	Verdieping	Tussenwanden	Houten wanden 19e eeuw
		Verlaagd plafond	Balklaag en sleutelstukken 16e eeuw